Площадите като част от културното наследство на съвременния град

Случаят София

АВТОРЕФЕРАТ
на
ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

АВТОР
ас. арх. Десислава Ковачева

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ
проф. д-р арх. Йорданка Кандулкова

НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ
„Опазване, реставрация и адаптация
на паметниците на културата“

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ
5.7. Архитектура, строителство и геодезия

Университет по архитектура, строителство и геодезия
Архитектурен факултет
Катедра „История и теория на архитектурата“

СОФИЯ
2025

Дисертационният труд се състои от въведение, пет глави и заключение. Той е с обем 370 страници, които съответстват на 322 стандартни машинописни страници (по 1800 символа.

Съдържа общо 330 фигури (схеми и снимки), от които 43 авторски схеми и 79 авторски снимки. Библиографията включва 223 източника на кирилица и латиница, включително електронни.

Докторантът е зачислен в редовна докторантура към катедра „История и теория на архитектурата“ при УАСГ със заповед на Ректора №402/26.03.2015

Дисертационният труд е обсъден и насочен за откриване на процедура за защита на разширен катедрен съвет на катедра „История и теория на архитектурата“ към Аритектурен факултет, УАСГ, с Протокол № Х/27.10.2025 г.

Със Заповед №837/06.11.2025 г. на Ректора на УАСГ (Протокол №2/04.11.2025 г. от решение на Факултетен съвет) е назначено научно жури в състав:

проф. д-р арх. Йорданка Кандулкова (УАСГ)
доц. д-р арх. Анета Василева (УАСГ)
проф. д.а.н. арх. Борислав Борисов (ВСУ „Любен Каравелов“)
проф. д-р арх. Стела Ташева (ЛТУ)
доц. д-р арх. Мария Давчева (НБУ)

резервни членове:
проф. д-р арх. Валери Иванов (УАСГ)
доц. д-р арх. Гергана Стефанова (НБУ)

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 14.01.2025 г. от 16:00 часа в зала 211 (корпус А) на УАСГ.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в канцеларията на катедра „История и теория на архитектурата“, каб. 721, корпус А, УАСГ, бул. „Христо Смирненски“ №1, София.

Съдържание

Въведение 7

Актуалност 9
Цел 11
Изследователски въпроси 11
Задачи 12
Обект и предмет 13
Обхват и контекст 13
Методология 13
Основна теза 14
Структура и обем 14

01 Градската среда и хората 17

1.1 Градска тъкан – морфология 17
1.2 Социална тъкан – преживяване на града 18
1.3 Съвременни изисквания към градската среда 21
1.4 Историческа градска тъкан 22

02 Площадите като елемент на градската среда 25

2.1 Същност на площада 25
2.2 Развитие на площада през вековете 25
2.3 Пространствени характеристики на площадите 26
2.4 Елементи на площадите 30
2.5 Социални характеристики 31

03 Изследване на ценностите на площадите 35

3.1 Методи и инструменти за изследване 35
3.2 Участници в изследването 36
3.3 Методология за изследване на ценностите на площадите 37
3.4 Идентификация на ценностите на площадите 38

04 Опазване на площадите 43

4.1 Културното наследство през XXI век 43
4.2 Съвременни предизвикателства 43
4.3 Развитие на концепцията за градско наследство 44
4.4 Политики за опазване на градското наследство 45
4.5 Добри практики зад граница 47
4.6 Българският опит 51
4.7 Проблеми и решения за опазване на площадите 52
4.8 Модел за опазване чрез управление на промяната 53

05 Историческите площади на София 57

5.1. Изследване на урбанистичната идентичност на София 57
5.2. Идентификация на площадите в историческия център на София 57
5.3. Приложение на модел за опазване чрез управление на промяната за площад „Народно събрание“ 65

Заключение 71

Приноси 72
Перспективи на развитие на темата 73
Публикации на автора по темата на дисертационния труд 74
Участия на автора в научни конференции, обучения и семинари, свързани с темата на дисертационния труд 74

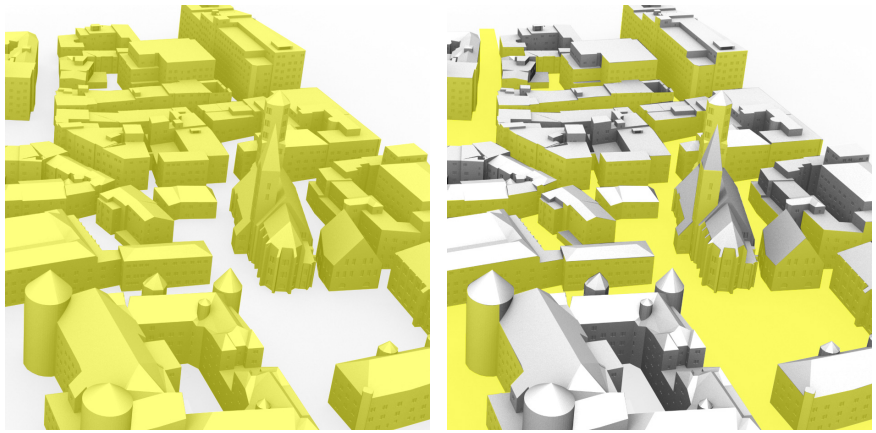
„Пространството, а не камъкът,
е материалът в архитектурата.“

— Николай Ладовский

Въведение

Градът е колективният дом, който обитаваме заедно, а площадът – неговата „дневна“. Живеем в къщи, но пребиваваме в стаите – в пространството, затворено между стените. Живеем в градове, но реално използваме свободните пространства в тях. Именно те са мястото, където се разгръща градският живот. Ако мислим за града като „плътно“ и „празно“, можем най-общо да приемем, че „плътното“ са сградите, а „празното“ – всички пространства между тях (**фиг. 1**).

Разбирането за пространството като триизмерна празнота често се подценява. Терминът „пространство“ се използва толкова често и в толкова много контексти, че изглежда е загубил своето значение. Затова е важно да бъде дефиниран в контекста на градското планиране. В настоящия дисертационен труд „пространството“, което по принцип обозначава триизмерно пространство от всякакъв вид, се използва по-конкретно и се приема като

фиг. 1

Архитектурни концепции за градското пространство, представени чрез триизмерен модел на Щутгарт.

а – (вляво) Градът като открит пейзаж и сградите като триизмерни обекти.
б – (вдясно) Градът като един обем с врязани улици и площади.

източник на модела: Университет в Щутгарт, Институт по фотограметрия
схеми: арх. Десислава Ковачева

структурна организация и рамка за човешките дейности.[1] То се определя не само от своите граници, но и от всички дейности, които протичат в него, и затова е от особена важност за хората и съвременния град.

„Градът е динамичен организъм, който се ражда, живее и развива, с всички амплитуди на упадък и прогрес, в зависимост и в пълно отражение на общественото развитие".[2] В неговите пространства са закодирани физически следи, значения и спомени. Дисертационният труд откроява „празното" – незастроено пространство – като ценност. То се характеризира с физическата среда, която го определя, но и с хората, които го обитават, както и с всички процеси, които протичат в средата. Всеки град е уникален чрез своето местоположение, природни дадености, застроена среда и социум, който е неразделна част от него.

През последното столетие разбирането за културното наследство разширява обхвата и съдържанието си, така че за „наследство" днес да разбираме цялата културна среда. А празното пространство е съществена част от средата – това са улиците, площадите, парковете и изобщо всички незастроени пространства в града. Трудът идентифицира ценностите на „празното", като разглежда един от основните градски елементи – площадът. Именно заради своята празнота, той е пълен с възможности.[3] Площадът е проявление на историческото напластяване, традициите и колективната памет на града и има централна роля в оформянето на културната идентичност и усещането за място както за жителите, така и за посетителите.[4]

Дисертационният труд изследва както характеристиките и елементите на площада, така и ценностите, които той представлява за хората, обобщава международните политики и инструменти за неговото опазване и интегриране в рамките на устойчивото градско развитие, за да предложи модел за управление на промяната, основан на културното наследство, в съответствие с потребностите на хората и научно-техническия прогрес на нашето време.

1 **Zucker, P. (1959).** *Town and square: From the agora to the village green.* Columbia University Press.

2 **Тонев, Л. (1949).** *Площадът.* Печатница на Българската академия на науките. с. 3

3 **Marron, C., Adjaye, D., Applebaum, A., Freeland, C., Gopnik, A., Guillermoprieto, A., Noujaim, J., Osnos, E., Roberts, A., Shafak, E., Skloot, R., Shavit, A., Smith, Z., Stengel, R., Stewart, R., Tett, G., Packer, G., Remnick, D., & Kimmelman, M. (2016).** *City squares: Eighteen writers on the spirit and significance of squares around the world.* HarperCollins.

4 **Doratli, N. (2005).** Revitalizing historic urban quarters: A model for determining the most relevant strategic approach. *European Planning Studies*, 13(5), 749–772.

Актуалност

Територията на Европейския съюз е една от най-урбанизираните в света. Днес повече от 70% от населението на Европа живее в градовете. Организацията на обединените нации (ООН) прогнозира, че до 2050 година този процент ще достигне 80%. Развитието на урбанизираните територии ще има основно въздействие върху бъдещото устойчиво развитие (икономическо, екологично и социално) на Европейския съюз и неговите жители.[5] Пандемията COVID-19 през 2020 г. оказва влияние на тези тенденции, но въпреки това те се запазват. Публичните пространства и площадите са основните места, където се срещат жителите на града. Днес те трябва да отговарят на разнообразните човешки потребности и да отразяват динамиката на съвременния живот. Общият стремеж е те да бъдат функционални, устойчиви и привлекателни, като осигуряват комфорт, безопасност и възможности за социално взаимодействие. В този контекст се поставя акцент върху качеството на публичните пространства, тяхната достъпност, естетика и екологична устойчивост. Как обаче да осигурим качествена градска среда в историческите центрове?

Основните проблеми, които се наблюдават в историческите части на европейските градове са свързани с:

- музеификация – центърът живее за туристи, но не и за местните; изчезват ежедневни услуги като магазини за хранителни стоки, детски градини и др.;
- джентрификация – нарастващите наеми изтласкват дългогодишните жители; краткосрочните наеми (Airbnb и др.) заменят местните;
- автомобилен трафик и паркиране – задръствания, шум, вибрации и емисии; паркирали автомобили превземат площадите и всяко свободно пространство;
- пренасищане на публичните пространства – събития, маси на заведения, рекламни елементи и други нарушават и превземат публичното пространство.

Така центровете губят обществените си функции и присъщата си жизненост.

В София историческото ядро съвпада с центъра на града днес. Местоположението му е определено преди осем хилядолетия

5 **European Union. (2016).** *Urban agenda for the EU: Pact of Amsterdam.* Informal Meeting of EU Ministers Responsible for Urban Matters, 30 May 2016, Amsterdam, The Netherlands. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/urban-development/agenda/pact-of-amsterdam.pdf

като пресечна точка на важни пътища и от минералния извор в центъра на града, а като град съществува повече от 2500 години. Това е „онази най-важна част от територията на града, с която се идентифицират всички негови обитатели. Тук са разположени най-представителните площади, улици и сгради на България и на София, с най-много паметници на недвижимото културно наследство“.[6] Но като че ли градският живот в София днес не се случва на централните площади. Знакови пространства като площадите „Света Неделя“, „Независимост“, „Княз Александър I“, „Александър Невски“, „Народно събрание“ и много други са разсечени от транспортни артерии, използвани са като паркинги или са „превзети“ от заведения. Нарушени са техните обществени функции и единен живот.[7] Нарушен е интегритетът на градското ядро[8]. За центъра на София се открояват проблеми на „комуникационно-транспортната система, на опазването на архитектурното наследство и на градската памет, на общественото обслужване, на зелената система, на пешеходното и велосипедното движение, на транспортно успокоените зони и на достъпността“.[9]

Необходимостта от възстановяване на централните пространства на града бива отразена чрез провеждането на няколко конкурса през 2013 г. за „Изграждане, възстановяване и обновяване на публични пространства в Централната градска част на гр. София – зона 1, 2, 3 и 4“ и „Урбанистична концепция и архитектурно-благоустройствено оформяне на площад „Света Неделя“, последван от втори конкурс през 2019 г. – „Разработване на концептуален архитектурно-градоустройствен проект за площад „Света Неделя“.

От тях е осъществен само проектът за „Изграждане, възстановяване и обновяване на публични пространства в Централната градска част на гр. София — зона 2“, който среща критика от обществеността.

Налице е необходимостта от регенерация на историческия център и публичните пространства на София. Той се характеризира с богатство от културни ценности, някои от които са недооценени. Днес културното наследство обхваща всички аспекти на културната среда, получени в резултат на взаимодействието между хора и места в

6 **Борисов, Б. (2020).** Проблеми на главния градски център: за центъра на София. *Архитектура, (1–2),* 44–52, с. 44. ISSN 0324–1254.

7 **Булев, Т. (2017).** Софийската идентичност: пространството на София като културна ценност. *Архитектура, (7),* 36–40, с. 39. ISSN 0324–1254.

8 **Дойчинов, Г. (2020).** Интегритетът на града. *Архитектура, (5–6),* 55–57. ISSN 0324–1254.

9 **Борисов, Б. (2020).** Проблеми на главния градски център: за центъра на София. *Архитектура, (1–2),* 44–52, с. 44. ISSN 0324–1254.

течение на времето. Физическата среда и социалните взаимодействия, които протичат в нея, формират идентичността на градската среда – в това число и на площадите, обект на изследването. За да опазим културното наследство в неговия по-широк смисъл, не е достатъчно да съхраним неговата физическа цялост, необходимо е да му вдъхнем живот.

Може би ключът към така търсената качествена градска среда се крие именно в контекста на средата? В нейните преходни и непреходни ценности, в онези елементи и характеристики, които създават идентичността на мястото и помагат за чувството на принадлежност сред обитателите му. Може би ключът към опазването на площадите се крие в управлението на тяхната жизненост.

Цел

Целта на научното изследване е:

- да открои площадите в историческата градска тъкан като част от културното наследство на съвременния град;
- да дефинира ценностните характеристики на площадите;
- да очертае стъпките за опазване и управление на площадите;
- да изведе по емпиричен път нов модел за управление на промяната в градските пространства (в частност площадите).

На тази база да предложи подход за тяхното опазване и управление, съобразен с характерните им особености и живота в съвременния град.

За постигане на тази цел са изследвани площадите в историческия център на София, ролята им в градската тъкан и социалния живот.

Изследователски въпроси

- Какво представлява градската тъкан? Как преживяваме градската среда? Какви са съвременните изисквания към градската среда? Какви са характеристиките на историческата градска тъкан?
- Каква е същността на площада? Какви са пространствените характеристики и елементите на площадите? Какви са социалните характеристики на

площадите?

- Какви са ценностните характеристики на площадите? Как да ги идентифицираме?
- Какво представлява културното наследство днес? Какво е градско наследство? Какви са методите и инструментите за неговото опазване в динамично променящия се съвременен град? Как да опазим „празното“ пространство? Как да опазим ценностите на площадите?
- Каква е урбанистичната идентичност на София? Кои са площадите в историческия център и какви са техните ценностни характеристики? Какви са стъпките, с които да осигурим тяхното опазване и управление в динамично променящия се град?

Задачи

За постигане на целта и отговор на изследователските въпроси са формулирани следните задачи:

- Изследване на основополагащи теории за преживяването на градската среда и дефиниране на съвременните потребности на хората;
- Извеждане на търсените качества на градската среда и преглед на критиката към нея;
- Дефиниране на историческата градска тъкан;
- Определяне на същността на площада и систематизиране на различни класификации на площадите;
- Извеждане на пространствените и социалните характеристики, на елементите и на значенията на площадите;
- Систематизиране на методите за изследване на площадите;
- Идентифициране на ценностните характеристики на площадите;
- Проследяване на идеите за градско наследство, начините за неговото опазване и дефиниране на предизвикателствата, пред които е поставено;
- Изследване на международни практики за опазване на площади;
- Анализиране на действащата нормативна уредба по отношение на опазването и управлението на площадите в България;

- Изследване на урбанистичната идентичност на София;
- Очертаване на възможности и предизвикателства за опазване и интегриране на площадите в съвременния градски пейзаж;
- Разработване на модел за опазване чрез управление на промяната.

Изпълнението на поставените задачи е извършено в контекста на съвременните теории за опазване на културното наследство и устойчиво развитие на градовете. За постигане на тези задачи са разгледани международната и националната нормативни уредби по отношение на ценностните характеристики на площадните пространства и възможностите за тяхното опазване и управление.

Обект и предмет

Обект на изследване са площадите в историческата градска тъкан като част от културното наследство и ролята им в социалния живот.

Предмет на изследване са ценностните характеристики на площадите и дейностите по опазване и управление на промяната им в контекста на съвременния живот на града.

Обхват и контекст

Обхват на изследване са площадите в историческия център на София. За основа на изследването е взет предимно европейски контекст.

Методология

Научните изследвания обикновено се провеждат чрез прилагане на съществуващ модел към нова ситуация или чрез разработването на нов модел въз основа на емпирични факти, изведени от дадена ситуация.

Настоящото изследване е подчинено на контекста, тъй като физическата, социалната и историческата среда са от първостепенно значение за идентичността на мястото, което е в основата на поставения изследователски въпрос. Този вид контекстуално изследване се стреми да разбере какво е това, което отличава едно място като различно и специфично.

За целта са проучени площадните пространства в историческия център на София. Използваните методи са:

- **Архивни проучвания:** Издирване и анализ на исторически карти, кадастрални планове, градоустройствени планове, архивни документи, спомени, снимки на София;
- **Теренни проучвания:** Провеждане на теренни проучвания за установяване на текущото състояние на площадите в историческия център на София;
- **Интервюта:** Провеждане на интервюта и разговори със заинтересовани страни (проектанти, местни власти, жители, експерти по културно наследство);
- **Проучване на нормативната уредба:** Систематизиране и анализ на международни документи в сферата на опазване на културното наследство и анализиране на българската нормативна уредба и възможностите ѝ за опазване на комплексните ценности на площадите;
- **Систематизиране и анализ на данните от проучването:** Очертаване на основни ценностни характеристики на площадите;
- **Проучване на добри практики:** Изследване на примери за опазване и регенериране на площади.

Основна теза

Градовете са живи организми, които непрекъснато се променят спрямо нуждите на обитателите им. Площадите притежават ценностни характеристики, които определят идентичността на мястото и спомагат за създаване на чувство за принадлежност в обитателите.

Свободното („празно“) пространство е част от ценностите на средата. За да се използва пълният потенциал на площадите, те трябва да живеят и да се развиват с градовете, но така, че белезите на тяхната културна идентичност да бъдат съхранявани, изявявани и обогатявани.

Структура и обем

Дисертационният труд се състои от въведение, пет глави и заключение. Той е с обем 370 страници, които съответстват на 322 стандартни машинописни страници (по 1800 символа). Съдържа общо 330 фигури (схеми и снимки), от които 43 авторски схеми и 79 авторски снимки.

Въведението очертава общия контекст на изследването, въз основа на който се развива темата.

Глава 1. Градската среда и хората разглежда градската среда

като система, съставена от градска и социална тъкан, с акцент върху нейното преживяване и начина, по който хората я възприемат и обитават.

Глава 2. Площадите като елемент на градската среда изявява площадите като интегрална част на урбанизираната среда, изяснява тяхната същност и ги разграничава от останалите градски пространства. Изследва пространствените характеристики на площадите и очертава техните елементи. Търси значенията на площадите за отделните индивиди, групи, общности.

Глава 3. Изследване на ценностите на площадите систематизира различни методи и инструменти за анализ на градската среда, които могат да бъдат използвани за изследване на площадите. Откроява участниците в изследването и извежда ценностните характеристики на площадите.

Глава 4. Опазване на площадите прави обзор на разбирането за културното наследство, развитието на концепцията за градско наследство, както и съвременните предизвикателства, пред които е поставено то. Прави преглед на международните политики за опазване на комплексното градско наследство и изявява добри практики за опазване, управление и регенерация на площади. Разглежда българската нормативна уредба и възможностите ѝ за опазване на исторически площади. Предлага модел за опазване чрез управление на промяната, с който да се съхранят площадите като жизнени пространства, припознати от обитателите им.

Глава 5. Историческите площади на София представя някои обобщени изводи от изследванията на площадите в историческия център на София, които служат като основа за труда. Идентифицира площадите в историческия център на София и прилага модела за опазване чрез управление на промяната за един от тях.

Заключението излага обобщени изводи на основните тези, изведени в труда, представя научно-теоретичните и научно-приложните приноси, очертава възможните направления за развитие на темата. Представя публикациите на автора по темата на дисертационния труд и участията му в научни конференции, проекти и обучения, свързани с темата.

Библиографията включва 223 източника на кирилица и латиница, включително електронни.

„Градът е нещо повече от сбор на неговите части; той е съвкупност от преживявания, спомени и значения.“

— Кевин Линч

01 Градската среда и хората

Градската среда се отнася до физическите, социалните и икономическите пространства в населените места. Тя не се изчерпва само с физическите параметри на средата – организацията на сгради, имоти, улици, отворени пространства и инфраструктура, а включва и социалното измерение – хората, които обитават и използват тези пространства. Тя обхваща взаимодействията между хората, изградената среда и природните дадености и представлява симбиоза между градската и социалната тъкан на дадено място.

Градът не се свежда само до отделните си компоненти, а до техните взаимовръзки и взаимодействия. Той е и социално-културен феномен, носител на човешки преживявания и идентичност. Именно взаимодействието между материалната среда и човешкия фактор определя динамиката и качеството на градския живот. В настоящата глава градската среда се разглежда като система, съставена от градска и социална тъкан, с акцент върху нейното преживяване и начина, по който хората я възприемат и обитават. Това позволява да се очертаят основните характеристики и ценности на средата, както и тяхното значение за хората в непрекъснато обогатяващото се културно наследство на съвременния град.

1.1 Градска тъкан – морфология

Градската морфология е науката, която изследва физическата форма и пространствената структура на населените места, както и процесите на тяхното възникване, развитие и трансформация във времето (Kropf, 2017). Тя разглежда следните основни компоненти на градската тъкан:

- **Улична мрежа** – организация на улиците, площадите и пешеходните пространства, които формират скелета на града;
- **Имоти** – размерът, формата и разположението на имотите, които определят начина на застрояване;

- **Застрояване** – характеристиките на сградите, тяхната височина, плътност и интензивност на застрояване, архитектурен стил и функционално предназначение.

Проследяването на морфологичното развитие на площадите – тяхното възникване, трансформации и съвременни функции – допринася за по-добро разбиране на динамиката на урбанизацията и промените в обществените ценности. Това знание е от съществено значение както за опазването и социализацията им като част от културното наследство, така и за формирането на устойчива и смислена градска среда.

1.2 Социална тъкан – преживяване на града

Преживяването на градската среда е резултат от сложното и динамично взаимодействие между човека и пространството. То не е пасивно наблюдение, а е активен процес, в който сетивата, когнитивните механизми и емоциите се преплитат, формирайки индивидуални и колективни преживявания. Възприемането на средата не се свежда до просто регистриране на сетивна информация, а представлява активна интерпретация, основана на лични знания, ценности, емоции и социален контекст (**фиг. 2**). За да интерпретира аспектите на средата, индивидът използва информация, съхранена в паметта. Получените данни от средата преминават през когнитивни процеси, които са индивидуални. Те са повлияни от ценностите, убежденията и знанията на индивида, както и от социални норми, вярвания и културен контекст. Всичко това се филтрира през емоциите, спомените и преживяванията на индивида, съобразено с неговите очаквания и намерения. Преживяването на градската среда е сложно взаимодействие между сетивни данни, когнитивни процеси и емоционални реакции.

Дори при еднакви условия, различните хора – или дори един и същ човек при различни посещения на дадено място – имат различни преживявания. Това се дължи на вътрешния им свят: знания за света, емоционално състояние, очаквания и намерения. Съвременните теории подчертават важността на тялото, движението и сетивността, които променят начина, по който възприемаме пространството.

Архитектурата и градската среда могат да предизвикват дълбоки емоционални реакции и да създават трайни и значими спомени. Хората и средата съществуват в непрекъснато взаимодействие – хората не просто използват пространството, а го преживяват и формират чрез ежедневната си дейност (Ingold, 2000).

Особено ясно това се проявява на градските площади, които са основни места за срещи и социално взаимодействие. Те не са просто физически пространства, а носители на памет, идентичност и принадлежност, които отразяват и формират колективната памет (**фиг. 3**). Пространствените характеристики на площадите и дейностите, които се случват в тях, определят начина, по който те се възприемат и преживяват.

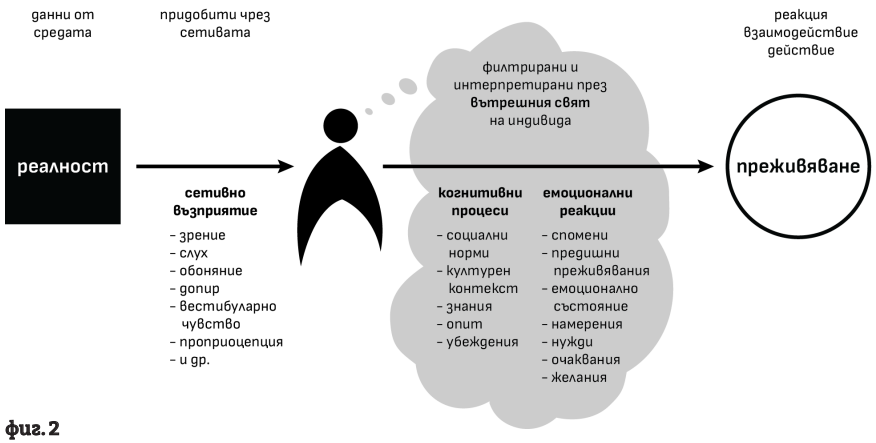
Екологичният подход акцентира върху взаимовръзката между индивида и градската екосистема, включваща архитектура, социални структури и културни практики. Преживяванията в градските площади са многопластови и зависят както от физическата рамка, така и от социалните дейности и културните особености на ползвателите.

За да разберем и оценим градската среда е необходимо да анализираме както нейните пространствени параметри, така и социалните процеси, които протичат в нея. Само чрез интегриран подход можем да разкрием пълния потенциал на площадите като места на памет и идентичност.

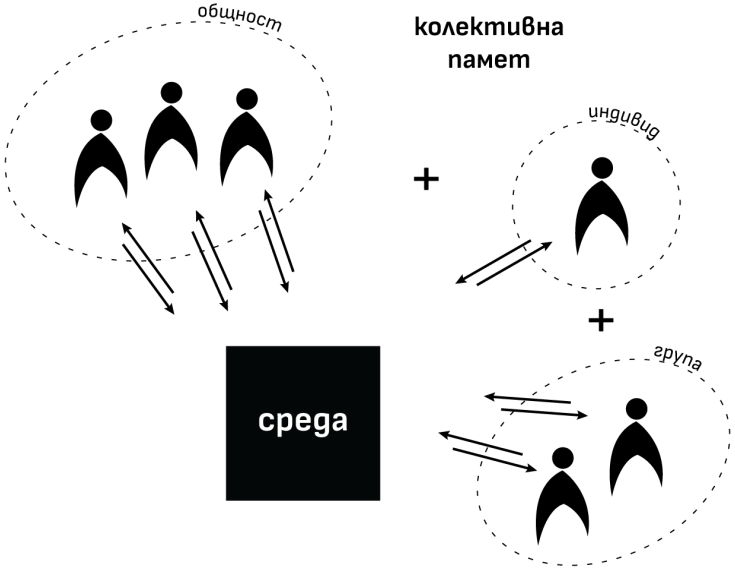
Градските пространства се характеризират както с физическите си параметри (пространствената рамка, създадена от обкръжаващите сгради), така и със социалните процеси (дейностите), които протичат в тях. Ние възприемаме и преживяваме пространствата чрез сетивата си – зрение, слух, обоняние, допир и др. Освен пространствените параметри, за преживяването ни въздействат и социалните процеси в средата, които от своя страна влияят на нашето поведение.

За да изследваме градската среда и да изведем нейните ценностни характеристики е необходимо да анализираме както пространствените ѝ параметри и тяхното влияние върху възприятието ни, така и човешките взаимодействия в нея. Архитектурата на тези пространства е медиатор във взаимоотношенията ни с тях.

Опазването на площадите като културно наследство изисква създаване и поддържане на пространства, които въздействат на всички сетива и събуждат и поддържат колективната памет. Такива площади допринасят за устойчивото развитие на града, като съхраняват връзката с миналото и едновременно отразяват духа на своето време, превръщайки се в живи, динамични и значими места на градския живот.

фиг. 2
Процес на преживяване на градската среда от хората.
схема: арх. Десислава Ковачева

фиг. 3
Колективната памет като сбор от преживяването на индивиди, групи и общности.
схема: арх. Десислава Ковачева

1.3 Съвременни изисквания към градската среда

Съвременните изисквания към градската среда, в това число и към площадите, се определят от динамично променящия се начин на живот, който налага постоянна адаптация на изградената среда към изменящите се човешки потребности.

Качествената градска среда е резултат от взаимодействието между множество характеристики, които оформят както физическата среда, така и социалната жизненост. Тя се определя от наследената градска тъкан, която притежава някакви ценностни характеристики, но трябва да се развива и да живее заедно със съвременния град, за да съществува в симбиоза със социалната тъкан на града. Това не винаги означава цялостно обновяване и трансформация на средата. Напротив, преди каквато и да е сериозна намеса в градската среда, следва да се направи анализ на нуждите, оценка на качествата и ценностите ѝ, както и да се потърси баланс между всички заинтересовани страни.

За създаването на качественото градско пространство, не е достатъчен само добър проект и качествено изпълнение. За да се осигури дълготрайна експлоатация и устойчивост, трябва да се използват дълготрайни и качествени материали, но и да се гарантира редовна и адекватна поддръжка. При изпълнението на проекти за обновяване, освен естетическите качества на дизайна, е необходимо да се обърне специално внимание и на социалните взаимоотношения в района, с цел да се насърчи сплотеността и взаимното разбирателство между обитателите.

За да се осигури жизненост на тези пространства, трябва да се включат всички заинтересовани страни, както в обновяването, така и във вземането на решения за неговото управление. Успешното управление се основава на активно участие на жителите, гражданските организации, собствениците на бизнеси, местните власти и всички заинтересовани страни. От изключителна важност е да се изследва задълбочено средата и да се идентифицират всички ценностни характеристики, които я правят уникална и я открояват – както пространствени, така и социални.

Важно е да се интегрират природните особености и колективните ценности на мястото, като се съхрани идентичността на града. По този начин публичното пространство не само отразява физическите и социалните ценности на средата, но и служи като жив символ на културното наследство и колективната идентичност.

1.4 Историческа градска тъкан

Историческата градска тъкан е много повече от стари сгради – тя е комплексна система от взаимосвързани елементи, пространства, социални практики и значения, натрупани през вековете, които съхраняват идентичността и паметта на града. В нея са закодирани културни ценности, които съхраняват духа на мястото.

Да разбираме историческата градска тъкан като пейзаж означава да я възприемаме не само като физическа структура, но и като динамична, многопластова среда, в която материалните и нематериалните характеристики и ценности са тясно преплетени (**фиг. 4**).

Подходът, заложен в *Препоръката за историческия градски пейзаж* (2011) на ЮНЕСКО, акцентира върху цялостния градски контекст – връзките между елементите, атмосферата, усещането за място и ролята на хората в създаването и поддържането на средата. Той въвежда разграничение между „характеристики“ – това, което наследяваме от миналото, и „ценности“ – причините, поради които го ценим, като по този начин се осигурява по-пълно и интегрирано разбиране на културното наследство.

Това позволява съхраняване на идентичността и устойчиво развитие на историческите градски райони в съвременния свят. Разглеждането на историческата градска тъкан като пейзаж дава възможност да оценим не само отделните обекти, но и техните връзки, значението им за общността и потенциала им да вдъхновяват бъдещото развитие, като същевременно съхраняват връзката между миналото, настоящето и бъдещето на града.

Това разбиране изисква историческият град да се разглежда като динамична система, в която пространствените структури, социалните практики и символните значения са взаимосвързани и създават уникалната идентичност на мястото. Ясното идентифициране и опазване както на характеристиките, така и на ценностите, е ключово за устойчивото развитие на историческите градски райони и за съхраняването на тяхната културна памет в съвременния свят.

Настоящият дисертационен труд възприема и насочва именно към това разбиране на наследството, тъй като то откроява ценностите и характеристиките на цялата изградена среда. Градските площади притежават комплексни характеристики, които могат да представляват ценност за индивида, общността или обществото.

Обобщение

Градът не се свежда само до отделните си компоненти, а до техните взаимовръзки и взаимодействия с хората. Той е и социално-културен феномен, носител на човешки преживявания и идентичност. Именно взаимодействието между материалната среда и човешкия фактор определя динамиката и качеството на градския живот. Градската среда се разглежда като система, съставена от градска и социална тъкан, с акцент върху нейното преживяване и начина, по който хората я възприемат и обитават. Това позволява да се очертаят основните характеристики и ценности на средата, както и тяхното значение за хората в непрекъснато обогатяващото се културно наследство на съвременния град.

фиг. 4
София.
снимка: Emlog-u-me на София

„Площадът по своята роля и предназначение за градския организъм, по своята пространствена и архитектурно-композиционна стойност е бил винаги и продължава да бъде най-съществения градски елемент.“

— чл.-кор. проф. арх. Любен Тонев

02 Площадите като елемент на градската среда

2.1 Същност на площада

Площадът е „обществен терен в населено място, който служи за събиране на жителите му при провеждане на различни обществени дейности (политически, културни, търговски, делови, религиозни и др.) и за развлечение, разходка и общуване“.[1]

Същността на площада се открива в неговата двойствена природа – едновременно физическа среда и социална сцена (**фиг. 5**). Той представлява ясно обособено градско пространство със своя пространствена рамка, но и динамична среда, която се променя под влиянието на обществени, културни и политически процеси. Площадите са повече от географски точки – те са символи на идентичността, носители на памет и пространства на общностно преживяване.

Разграничаването им от другите открити градски пространства подчертава тяхната уникална роля: улиците свързват, парковете предлагат отдих, а площадът концентрира социалния живот, обединява различни общности и оформя облика на града. Той е сърцето на публичното пространство – фокус, в който се преплитат архитектура, култура и общество. Така площадът се утвърждава като основен елемент на градската среда и като ключова част от културното наследство на съвременния град.

2.2 Развитие на площада през вековете

Площадите винаги са имали основна роля в градския живот. За да се очертае значението им за обществото в дисертационният труд е обобщено развитието на площада като елемент на градската среда в европейски контекст.

1 **Ковачев, А., & Калинков, К. (2011).** *Тезаурус.* ИК „Геа-Принт“, с. 283. ISBN 978-954-9430-72-1.

фиг. 5
Същност на площада.
схема: арх. Десислава Ковачева

2.3 Пространствени характеристики на площадите

Характеристиките на площадите се формират от множество признаци, които определят тяхната пространствена, функционална и социална същност. Съществува богата литература, която изследва и класифицира площадите въз основа на различни техни признаци.[2, 3, 4, 5, 6, 7, 8] Имайки предвид значителна част от тях, в труда са разгледани някои основни характеристики на площадите. Представени са различни класификации, които са събрани, систематизирани и допълнени от автора. Площадите могат да бъдат разглеждани от гледна точка на:

- функционално предназначение;
- форма в план;

2 **Тонев, Л. (1949).** *Площадът.* Печатница на Българската академия на науките.
3 **Ганчев, Х. (1983).** *София – улици и площади: планово и обемно-пространствено проучване.* Национален институт за паметниците на културата.
4 **Никифоров, И. (1995).** *Улици и площади: архитектурно-художествени проблеми.* УАСГ.
5 **Ковачев, А. (2019).** *Градоустройство. Част 1.* Авангард Прима. ISBN 978-619-23-248-2.
6 **Carmona, M. (2014).** Re-theorising contemporary public space: A new narrative and a new normative. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability, 8*(4), 373–405. https://doi.org/10.1080/17549175.2014.909518
7 **Wolfrum, S. (2015).** *Squares : Urban Spaces in Europe.* Birkhäuser.
8 **Lang, J., & Moleski, W. (2010).** *Functionalism revisited: Architectural theory and practice and the behavioral sciences* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315254838

- големина и размери;
- степен на изграденост на пространствената рамка;
- свързаност с останалите градски пространства;
- визуални връзки.

Тези характеристики определят площада като обособено пространство. Разкриват как функционира като публично пространство и каква е ролята му в живота на града.

Функционално предназначение

Един площад може да има множество функционални предназначения. Всеки площад може да изпълнява няколко функции едновременно или те да варират в зависимост от часа на деня, деня от седмицата или сезона. Въпреки това, площадите могат да бъдат класифицирани по тяхната основна функция – дейностите, които определят мястото. Когато са създадени с цялостен градоустройствен замисъл заедно с прилежащите сгради, площадите често служат като „фоайе“ на открито към тях. Според основното си функционално предназначение площадите могат да бъдат класифицирани като:

- административни;
- културно-просветни;
- търговски;
- транспортни;
- съобщителни или предгарови;
- специализирани;
- религиозни;
- мемориални;
- декоративни;
- площади-градини;
- корпоративни;
- площади в жилищни зони;
- остатъчни открити пространства.

Форма в план

Според формата си в план, площадите могат да бъдат с правилна или неправилна геометрична форма.

Правилната геометрична форма (като квадрат, правоъгълник, многоъгълник, кръг, полукръг, овал) обикновено е резултат от съзнателен и цялостен градоустройствен замисъл или последващо преустройство на територията.

Площадите с правилна геометрична форма могат да бъдат:

- квадратни;
- правоъгълни;

- трапецовидни;
- триъгълни;
- многоъгълни;
- кръгли;
- полукръгли;
- овални и елипсовидни;
- свързани.

Неправилната геометрична форма е характерна за по-стари части на града, особено в средновековните ядра, където площадите са се формирали органично. Те възникват и в зони, които претърпяват частично преустройство на обкръжаващите сгради или се получават при изграждането им през годините.

Правилната форма на площадите създава усещане за тържественост, докато неправилната създава интересни визуални и пространствени връзки със средата.

Големина и размери

Възприемането на пространството зависи както от размерите му в план, така и от височината на ограждащите го сгради. Съотношението на площта на площада и височината на архитектурната рамка се определя от местоположението на наблюдателя.

Някои теории подчертават важността на възможността да видим цялата сграда с един поглед. За да постигнем това, трябва да се отдалечим от сградата на разстояние, което е приблизително два пъти по-голямо от нейната височина (1:2), като този ъгъл на виждане е изчислен на около 27°–30°.[9]

Дали един площад се възприема като голям или малък, прекалено голям или прекалено малък, е относително. Това зависи от много фактори. От една страна градската тъкан, в която се намира площадът, влияе на усещането за конкретното пространство. Мащабът, степента и характерът на застрояване на околните сгради влияят за възприятието ни. Възприемането и преживяването на едно площадно пространство зависи и от наблюдателя и неговите лични представи и културни особености. И все пак за европейския контекст можем да приемем условно следната класификация за големина на площадите, базирана на изследванията на няколко автора и обобщена и обогатена от автора на дисертационния труд във връзка с изследването на площадите в София:

9 **Ганчев, Х. (1983).** *София – улици и площади: планово и обемно-пространствено проучване.* Национален институт за паметниците на културата.

- „джобни“ площади – до 1000 m² (0,1 ha);
- малки площади – от 1000 m² до 5000 m² (0,1–0.5 ha);
- средно големи площади – от 5000 до 15000 m² (0,5–1,5 ha);
- големи площади – от 15000 до 30000 m² (1,5–3 ha);
- много големи площади – над 30000 m² (3 ha).

Степен на изграденост на пространствената рамка

Според степента на изграденост на пространствената рамка площадите могат да бъдат заградени от всичките си страни или отворени от една или повече страни. Това, което определя пространството на площада е пространствената му рамка (независимо дали тя е изградена от сгради или растителност например). Въпреки това дори когато площадът е отворен от една страна (например тангира с река или водна площ) той все още се възприема като пространство.

Може би най-важната променлива, която придава характер на един площад, е начинът, по който той се отнася към околните сгради и, по-специално, начинът, по който те го ограждат или не. Всъщност околните сгради винаги трябва да се разглеждат като част от площада. А партерните им етажи играят важна роля за формирането на общия облик и атмосфера на площада. Отделни сгради, разположени в рамките на площада също имат отношение към възприемане на неговото пространство.

Според начина на застрояване на пространствената рамка, площадите могат да бъдат:

- затворени;
- отворени;
- аморфни.

Свързаност с останалите градски пространства

Площадите принципно са спокойни пространства, предназначени за спиране и събиране на хората. Въпреки това обаче, за да бъдат комуникативни, те трябва да са добре свързани със системата от открити градски пространства. Това става посредством улиците, с които тангират или тези, които се вливат в тях. Те могат да бъдат и изцяло заградени (когато влизането става през пасаж), да имат една, две и повече връзки. Именно тези връзки се явяват входовете на площада.

Свързаността може да се разгледа в няколко аспекта – достъп до площада, характер на подходите, интензивност на движение.

Някои площади изпълняват ролята на транспортни хъбове, като същевременно функционират като зони за престой, ориентация и прекачване в системата на градския транспорт, което ги прави силно натоварени от трафик. Други може да са изцяло пешеходно свързани с други зони, които естествено преливат в тях и се свързват и с други градски пространства.

Визуални връзки от и с площада

Визуалната свързаност е не по-малко важна от физическите подходи към площада. Тя обхваща способността на дадено площадно пространство да бъде видимо и четимо в рамките на градската тъкан. Когато един площад е видим от далечно разстояние или от различни посоки, това подсилва неговата роля като ориентир и притегателна точка в градската тъкан.

Често от площада се разкриват гледки. Те са съзнателно проектирани или исторически оформили се визуални коридори, които насочват погледа към определени обекти. Тези визуални връзки биха могли да бъдат и с елементи отвъд границите на града. Така например Витоша присъства в рамката на много пространства в София.

2.4 Елементи на площадите

В труда са разгледани по-подробно следните елементи:

- сгради;
- настилки;
- озеленяване;
- водни елементи;
- градско обзавеждане;
- временни и преместваеми обекти;
- декоративни елементи;
- материалност и колорит;
- ослънчаване и нощно осветление.

Елементите на площада изграждат неговата цялост и определят както физическия му облик, така и социалната му роля. Те оформят пространствената рамка и организацията му, създават атмосфера и придават идентичност, като отразяват историческите пластове и съвременните потребности. Основните компоненти – сгради, настилки и озеленяване – се допълват от градско обзавеждане, водни и декоративни елементи, временни и преместваеми обекти. Всяка от тези групи има специфични функции, но заедно те изграждат облика на площада.

В исторически план елементите на площадите често носят представителни и символични значения – обществени сгради, паметници и фонтани, които се превръщат в емблеми на мястото и на града като цяло. Настилките и озеленяването отразяват както културни традиции, така и практическите нужди на обитателите, а декоративните обекти придават художествен облик и могат да имат символично значение за определени групи и общности. В съвременния град се добавят и нови слоеве – преместваеми обекти за събития, иновативни материали, устойчиви технологии и художествени инсталации, които разширяват функциите на площада и го адаптират към новите условия на живот.

Материалността, колоритът, ослънчаването и нощното осветление също са ключови за възприятието на пространството. Те не са самостоятелни елементи, но влияят върху начина, по който всички останали компоненти се използват и възприемат. Балансът между опазването на идентичността на мястото и въвеждането на нови решения е решаващ за устойчивото развитие на площадите. Затова анализът на техните елементи е основа не само за разбирането на тяхната културна стойност, но и за формулирането на политики и подходи за тяхното опазване и бъдещо развитие.

2.5 Социални характеристики

Разгледаните класификации разглеждат предимно пространствените характеристики на площадите, затова беше важно да изведем нова класификация за неговата социална роля и значенията, които различни индивиди, групи и общности му приписват.

Площадите са не само физически и функционални елементи на градската среда, но и носители на смислови и социални значения. Те могат да имат формални и неформални пластове, да бъдат свързани с личности, исторически събития или с ежедневните практики на гражданите. Именно тези значения формират нематериалните културни ценности на площадите – ценности, които често остават извън официалните политики за опазване на културното наследство. Нематериалното измерение на градските пространства е динамично и променливо – значения се появяват, видоизменят или изчезват в зависимост от социалните процеси и нуждите на общността. Поради това изследването, идентифицирането, документирането и съхраняването на тези нематериални ценности е от

ключово значение за разбирането на съвременния град и за изграждането на устойчива стратегия за опазване на културното наследство в неговата пълнота.

Социалните характеристики могат да бъдат:

- Неформални значения: за индивиди, групи, общности;
- Формални значения: свързаност с исторически събития и личности.

Обобщение

Площадът е елемент на градската среда, който има двойствена природа – едновременно като физическа среда и социална сцена. Той представлява ясно обособено градско пространство със своя пространствена рамка, но и динамична природа, която се променя под влиянието на обществени, културни и политически процеси.

Характеристиките на площадите се формират от множество признаци, които определят тяхната пространствена, функционална и социална същност. Те могат да бъдат разглеждани от гледна точка на: функционално предназначение; форма; големина и размери; степен на изграденост на пространствената рамка; свързаност с останалите градски пространства; визуални връзки и др. Тези характеристики определят площада като обособено пространство. Разкриват как функционира като публично пространство и каква е ролята му в живота на града.

Елементите на площада изграждат неговата цялост и определят както физическия му облик, така и социалната му роля. Основните компоненти – сгради, настилки и озеленяване – се допълват от градско обзавеждане, водни и декоративни елементи, временни и преместваеми обекти. В исторически план елементите на площадите често носят представителни и символични значения – обществени сгради, паметници, фонтани. Настилките и озеленяването отразяват както културни традиции, така и практическите нужди на обитателите, а декоративните обекти придават художествен облик и могат да имат символично значение за определени групи и общности. В съвременния град се добавят и нови слоеве – преместваеми обекти за събития, иновативни материали, устойчиви технологии и художествени инсталации, които разширяват функциите на площада и го адаптират към новите условия на живот. Материалността, колоритът, ослънчаването и нощното осветление също са ключови за възприятието на пространството.

Площадите са не само физически и функционални елементи на градската среда, но и носители на смислови и социални значения. Те могат да имат формални и неформални пластове, да бъдат свързани с личности, исторически събития или с ежедневните практики на гражданите. Именно тези значения формират нематериалните културни ценности на площадите – ценности, които често остават извън официалните политики за опазване на културното наследство. Нематериалното измерение на градските пространства е динамично и променливо – значения се появяват, видоизменят или изчезват в зависимост от социалните процеси и нуждите на общността. Поради това изследването, идентифицирането, документирането и съхраняването на тези нематериални ценности е от ключово значение за разбирането на съвременния град и за изграждането на устойчива стратегия за опазване на културното наследство в неговата пълнота.

„Ние свързваме нашите различни възприятия за пространството, чието съдържание варира от човек до човек и от време до време, в един колективен пространствено-времеви контекст.“

— Дейвид Хокинс

03 Изследване на ценностите на площадите

3.1 Методи и инструменти за изследване

Разгледани са следните методи и инструменти за изследване:

- Ноли план;
- Черен план;
- Образът на града по Кевин Линч;
- Ментално картографиране;
- Възприятие на пространството в движение по Гордън Кълън;
- Методът на колажа по Колин Роу и Фред Кьотер;
- Теория за изгубеното пространство по Роджър Транцик;
- Архитектурни схеми;
- Физически архитектурни макети;
- Компютърно генерирани симулации;
- Цифрови градски близнаци;
- Диаграма на мястото по Уилям Уайт – Проект за публични пространства;
- Град за хората по Ян Геел;
- Ръководството за оценка на публичното пространство.

Изследването и документирането на площадите изисква комбиниран подход, който съчетава морфологични, поведенчески и ценностни анализи. Морфологичните техники като Ноли план и черния план (figure–ground) разчитат градската тъкан и „празното“ като мрежа от публични пространства; образът на града по Кевин Линч и менталното картографиране улавят субективната четимост, ориентири и възли; последователността на гледките по Гордън Кълън анализира преживяването в движение; колажният град на Роу и Кьотер и теорията за „изгубеното пространство“ на Транцик дават рамка за наслоявания, връзки и място. Към това се добавят архитектурни схеми, аксонометрии, физически макети дигитални симулации (CGI/GIS/BIM) и дигитални близнаци

за тест на сценарии, както и поведенчески инструменти като диаграмата на мястото по Уайт и критериите „град за хората“ по Геел за оценка на достъп, престой, комфорт и социална активност. Политико-стратегическите ръководства (напр. NSW Charter) структурират самооценката и управлението.

Силата на този инструментариум е в триангулацията между обективни данни (форма, мащаб, свързаност), емпирично наблюдение (потоци, престой, активности) и субективни значения (памет, идентичност, genius loci). Комбинацията от количествени и качествени методи позволява да се изведат материалните и нематериалните ценности на площадите, да се формулират критерии за качество и да се аргументират решения за опазване, адаптиране и регенериране. Така площадът се разбира едновременно като физическа структура, социална сцена и носител на културна памет – което е критично за неговото опазване и устойчивото му развитие в съвременния град.

3.2 Участници в изследването

За постигане на цялостен и устойчив анализ на градските площади е от съществено значение да се ангажират експерти от различни области, които да допринесат със своята специфична експертиза:

- Историци, архитектурни историци, архитекти и урбанисти;
- Архитекти и урбанисти;
- Архитекти с опит в опазването на наследството;
- Ландшафтни архитекти;
- Археолози;
- Културолози и антрополози;
- Социолози;
- Специалисти по географски информационни системи (GIS);
- Юристи, специалисти по културно наследство и местно законодателство;
- Специалисти по транспортно строителство (включително за велотранспорт и пешеходност);
- Еколози;
- Специалисти по екология на градската среда;
- Геолози;
- Специалисти по управление на водите;
- Консултанти по участие на заинтересованите страни;
- Психолози (особено екологични и социални психолози);
- Експерти по икономика на градското развитие;
- Специалисти по управление на риска и гражданска защита;
- Експерти по дигитални технологии и умни градове (Smart Cities);
- Други, в зависимост от контекста и поставените цели.

3.3 Методология за изследване на ценностите на площадите

Площадите са неразделна част от градската тъкан и споделят редица общи черти с по-широката урбанистична среда. Методите за тяхното изследване до голяма степен съвпадат с тези, които се използват за изследване на градската среда. Площадите трябва да се анализират в контекста на социалните, културните и историческите процеси, които протичат в конкретната среда. Изследването трябва да обединява пространствени, функционални и социални аспекти, като се стреми да разкрие както материалните, така и нематериалните ценности на площадите.

Някои методи се концентрират върху физическата структура и морфологията на пространството, други върху възприятието и преживяването на хората, а трети съчетават двете гледни точки. Всеки метод има своите предимства и ограничения, но заедно те очертават цялостна рамка за разбиране на публичните пространства.

Предвид динамичната природа на градската среда, която непрекъснато се променя, е необходимо прилагането на холистичен подход. Такъв подход трябва да интегрира различни методологични перспективи и да насърчава интердисциплинарно участие, включващо експерти от различни области. В анализа трябва да участват много и различни специалисти местните общности. Така се гарантира балансиран поглед върху всички аспекти на градската среда – от историческото наследство и идентичността до съвременните социални и екологични предизвикателства. Именно чрез такава интеграция е възможно да се разкрият както материалните, така и нематериалните пластове на градската среда, и да се разбере по-задълбочено взаимодействието между пространствените и социалните ѝ измерения.

Изследването на градската среда не е еднократен акт. То е непрекъснат и системен процес, който следва да се провежда регулярно, за да се осъществява мониторинг и да се откриват нови ценности и значения, формирани от

различните поколения и ползватели. При този процес е важно да се съхраняват вече възприетите културни, исторически и социални пластове на средата, като се постига баланс между динамичните промени и опазването на идентичността и уникалността на градските пространства.

Изследването на площадите не е само урбанистичен процес, а културно осъзнат акт, насочен към съхраняването на духа на мястото. Само чрез комбиниране на различни методи и активно включване на обществото може да се идентифицират и съхраняват ценностите на тези пространства. Площадите са не само физическа сцена на градския живот, но и носители на памет, идентичност и социална енергия, които изискват внимателен и устойчив подход в тяхното планиране и управление.

3.4 Идентификация на ценностите на площадите

Площадите имат пространствено измерение и социално значение. Те са физическата среда, в която се разгръща социалният живот. Характеризират се с пространствени особености, материални елементи, социални значения и са среда за социални дейности.

Систематизацията на ценностните характеристики разгръща площада в две взаимосвързани посоки – физическо пространство (среда) и социални процеси (живот) (**фиг. 6**). Важно е да се имат предвид причинно-следствените връзки: физическата среда „влияе на →“ социалния живот, а той от своя страна „← се влияе от“ нея. Това показва как физическите параметри създават условия за социални практики и как социалният живот, от своя страна, променя възприятието и употребата на средата.

На пръв поглед може да изглежда, че средата съдържа материалните ценности, а животът в нея определя нематериалните ѝ ценности. Важна тук е връзката между двете (**фиг. 7**). Ако елементите на средата са материално обособени физически обекти, то не всички нейни характеристики са такива. Някои от тях (например начинът на застрояване, силуетът на пространствената рамка, колоритът и др.) създават атмосфера и предизвикват определени реакции в хората. Тяхната ценност не се състои в материалната субстанция, а в зависимостите, които определят. Тяхната стойност не може да се определи от критерии като цялост и автентичност. От друга страна, дейностите, които се извършват на дадено място, често са пряко свързани с характеристиките на мястото. Ако поради

някаква причина тези характеристики се променят, то може да изгуби и съответните дейности. Някои значения, свързани с исторически събития и/или личности имат материално изражение в средата (например паметник, мемориал или др.)

Не е достатъчно да съхраним материалната субстанция, за да опазим ценностите на площада. За да съхраним социалните му ценности, следва да се осигури неговата жизненост. Именно тези зависимости между материалната среда и живота в нея определят необходимостта от комплексни мерки за опазването на площада.

Площадите са част от живия организъм на града. Те са свидетели на случки и истории, на взаимоотношения между ползвателите и са сцена за изразяване на общността. Притежават „закодирани“ следи, които имат значение за определени индивиди, групи или общности, и съхраняват разнообразни ценности – материални и нематериални. Ценностните характеристики на площадите са комплексни и взаимосвързани: материалната форма придобива значение през социалната употреба и културните интерпретации, а нематериалните пластове – символика, идентичност, памет – се укрепват и се „четат“ чрез физическата среда. Една и съща характеристика може да се оценява различно от отделни групи, което подчертава динамичния и диалогичен характер на ценностите. Тази многопластовост определя площадите като незаменими носители на културно наследство и като ресурс за съвременни стратегии за устойчиво градско развитие. Запазването на материалната среда е необходимо, но недостатъчно – трябва да се съхраняват и дейностите и значенията, които правят площада жив. Именно тези зависимости между материалната среда и живота в нея определят необходимостта от комплексни мерки за опазването на площада.

Обобщение

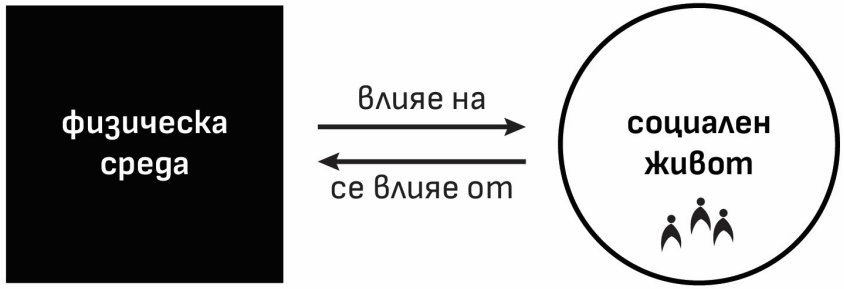
Изследването и документирането на площадите изисква комбиниран подход, който съчетава морфологични, поведенчески и ценностни анализи. Разгледани са различни инструменти, които заедно да очертаят методологичната рамка за изследване на площадите. Някои от разгледаните инструменти за анализ на градската среда се концентрират върху физическата структура и морфологията на пространството, други върху възприятието и преживяването на хората, а трети съчетават двете гледни

точки. Всеки метод има своите предимства и ограничения, но заедно те очертават цялостна рамка за разбиране на публичните пространства.

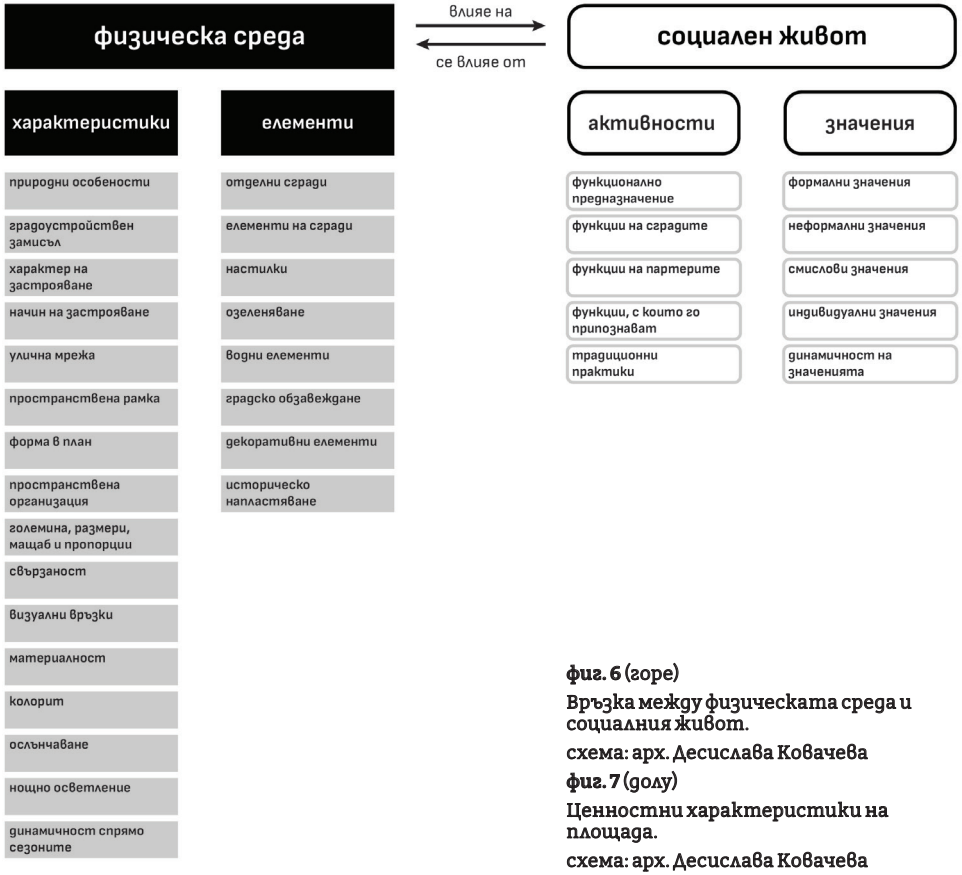
Предвид динамичната природа на градската среда и площадите, която непрекъснато се променя, е необходимо прилагането на холистичен подход. Такъв подход трябва да интегрира различни методологични перспективи и да насърчава интердисциплинарно участие като включва експерти от различни области. В анализа трябва да участват архитекти, урбанисти, историци, антрополози, социолози, ландшафтни архитекти, археолози, еколози и други специалисти, както да бъдат включени и местните общности. Така се гарантира балансиран поглед върху всички аспекти на градската среда – от историческото наследство и идентичността до съвременните социални и екологични предизвикателства. Именно чрез такава интеграция е възможно да се разкрият както материалните, така и нематериалните пластове на градската среда и да се разбере по-задълбочено взаимодействието между пространствените и социалните ѝ измерения.

Изследването на градската среда не е еднократен акт. То е непрекъснат и системен процес, който следва да се провежда регулярно, за да се осъществява мониторинг и да се откриват нови ценности и значения, формирани от различните поколения и ползватели. При този процес е важно да се съхраняват вече възприетите културни, исторически и социални пластове на средата, като се постига баланс между динамичните промени и опазването на идентичността и уникалността на градските пространства.

Изследването на площадите не е само урбанистичен процес, а културно осъзнат акт, насочен към съхраняването на духа на мястото. Само чрез комбиниране на различни методи и активно включване на обществото може да се идентифицират и съхраняват ценностите на тези пространства. Площадите са не само физическа сцена на градския живот, но и носители на памет, идентичност и социална енергия, които изискват внимателен и устойчив подход в тяхното опазване и управление.

ЦЕННОСТНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПЛОЩАДА

фиг. 6 (горе)
Връзка между физическата среда и социалния живот.
схема: арх. Десислава Ковачева
фиг. 7 (долу)
Ценностни характеристики на площада.
схема: арх. Десислава Ковачева

„Градовете имат удивителната способност да осигуряват по нещо за всеки, само защото и само когато са създадени от всички заедно.“

— Джейн Джейкъбс

04 Опазване на площадите

4.1 Културното наследство през XXI век

Културното наследство днес обхваща всички аспекти на културната среда, получени в резултат на взаимодействието между хора и места в течение на времето. То е изконно право на човека и „всеки има право свободно да участва в културния живот на обществото, да се наслаждава на изкуствата, да участва в научния напредък и ползите от него“.[1] Физическата среда и социалните взаимодействия, които протичат в нея, формират идентичността на градската среда – в това число и на площадите, обект на изследването. Поради еволюцията на представите за културното наследство, промените, които непрекъснато протичат в социалната среда и наличието на разнопосочни интереси, опазването на културните ценности в градската среда е изправено пред нови предизвикателства. Динамично променящият се живот налага промени в приоритетите на хората. Това поставя въпроси като:

- Какви са водещите ценности към даден момент от времето?
- Как се променят те с времето?
- Как да ги идентифицираме, съхраним и предадем на бъдещите поколения, без да спираме естествения процес на обогатяването им?

Отговорите изискват преглед на съществуващите инструменти и механизми и адаптирането им към тези специфични ценности на средата и динамично променящия се живот.

4.2 Съвременни предизвикателства

Градовете привличат хора с различен социален статус, религия и култура, тъй като предлагат работни места, образователна и културна инфраструктура, както и

1 **United Nations. (2005).** *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention, 2005).* UNESCO.

широк спектър от социални възможности. Разрастването на градовете и непрекъснато променящият се живот налагат трансформации на средата, в които публичните пространства – и особено площадите – играят ключова роля за социалната и културната динамика.

Процесите на урбанизация, глобализация, дигитална трансформация, туристификация, джентрификация и комерсиализация са неизбежни и оказват силно въздействие върху градската среда. Те представляват предизвикателства и потенциални заплахи за опазването на културното наследство, но същевременно създават и възможности за обновяване, социално и икономическо развитие. От една страна, тези процеси водят до хомогенизация на градските пространства и до отчуждаване на местните общности от собствената им среда на обитаване. От друга страна, те повишават информираността относно правата на човека, опазването на околната среда и културното наследство, съответно – създават у тях усещане за съпричастност и отговорност. Социалните мрежи и дигиталното представяне на градовете създават стремеж за уникалност, който може да създаде изкуствен образ, но също така може да насърчи опазването и изявяването на идентичността на мястото.

В този контекст растежът на градовете трансформира историческите райони, но при добро управление може да допринесе за създаването на устойчива, качествена и социално значима среда за живот. Балансираното управление на промените е ключово за опазване на културното наследство и за гарантиране на жизнена градска среда.

4.3 Развитие на концепцията за градско наследство

В края на XX век и началото на XXI век се приемат множество допълнителни международни документи, публикуват се редица книги, статии и доклади, засягащи проблемите на опазването на градското наследство. Теоретичните формулировки се развиват, признавайки необходимостта от включване на по-широк спектър от дисциплини, но практическите инструменти все още накуцват след тях.[2] Това забавяне, съвсем разбираемо, се дължи на сложността на градската среда и произтичащите от това трудности при отделяне на въздействието на различните променливи, действащи в нея.[3]

Призовава се за интегриране на планирането и опазването на градската среда, въз основа на оценка на историческата градска структура и нейната общност – подход, който да осигури по-устойчиво градско развитие. Това означава, от една страна, да се разбере и оцени значимостта на дадено място, а от друга – да се очертаят управленските последици за опазване на тази значимост и да се дефинират възможностите за промяна.

4.4 Политики за опазване на градското наследство

Опазването на градското наследство през XXI век представлява непрекъснат, динамичен и комплексен процес, който обединява експерти от различни области, управляващи органи, общности и всички заинтересовани страни. Обществото играе ключова роля, тъй като именно хората придават смисъл и живот на културното наследство. За да бъде този процес ефективен и устойчив, той трябва постоянно да се преразглежда и адаптира към съвременния социален и културен контекст, като отчита динамиката на градското развитие и разнообразието на интересите.[4]

Направен е преглед на международните политики за опазване на комплексното градско наследство. Интегрираната консервация „поставя защитата на архитектурното наследство сред основните цели на териториалното и селищното планиране“[5]. В началото на XXI век тази концепция се надгражда до идеята за устойчиво опазване, която включва и опазване на околната среда.

Подходът „исторически градски пейзаж“ предлага холистичен метод за управление на наследството, насочен към градския мащаб. Той разглежда всички градски ресурси – материални и нематериални – като ценни елементи и свързва опазването и допустимите намеси с оценката на техните характеристики и стойности, като същевременно напълно

2 **Георгиева, Д. (2024).** *Достъпност до културното наследство.* Авангард Прима. ISBN 978-619-239-932-0.

3 **Stoica, R.-I. (2021).** Urban conservation in international charters. *Protection of Cultural Heritage, 12,* 71–78. https://doi.org/10.35784/odk.2789

4 **Ковачева, Д. (2018).** Опазване и устойчиво развитие на културното наследство в съвременния исторически град. *Сборник с доклади на X юбилейна международна научна конференция „Теория и практика за устойчиво бъдеще“*, 20–22 септември 2018, ВСУ „Черноризец Храбър“, Варна, 605–612.

5 **Council of Europe. (1975).** *Amsterdam declaration on the European architectural heritage.* Council of Europe.

признава, че промяната е в същността на всеки жив град.[6] Въвеждането на понятието „характеристики“ (какво ценим) и „ценности“ (защо го ценим) дава възможност за гъвкав, приобщаващ и адаптивен подход, който може да се прилага към различни културни и териториални контексти. Този метод акцентира върху процеса на управление, интегрирането на заинтересованите страни и създаването на устойчиви механизми за участие, като поставя наследството в по-широкия дискурс за градската среда и устойчивото развитие.[7]

Практическото приложение на подхода изисква систематичен процес на управление, който включва картографиране на природни, културни и социални ресурси, постигане на консенсус относно ценностите, оценка на уязвимостта, интегриране в рамката на градското развитие, приоритизиране на действия и създаване на местни партньорства и управленски структури. Тези стъпки се реализират чрез инструменти за участие, планиране, регулации и финансови механизми, което позволява управление, ориентирано към процеса, а не само към отделни обекти.

През последните години се наблюдава преход от подхода „исторически градски пейзаж“ към концепцията за градско развитие, основано на културното наследство. Тя формализира ролята на наследството в логиката на планирането и вземането на решения, подкрепена от конкретни казуси, участието на заинтересованите страни и съгласуването на политиките спрямо контекста. Това не е просто разширение, а преориентиране на целите: културната памет, ценностите на общността и устойчивата трансформация стават взаимосвързани основи на развитието. Необходима е цялостна стратегия за справяне със съвременното предизвикателство за опазване и управление на историческите градски пейзажи, като се отчитат и неизбежните промени, предизвикани от социално-икономическия прогрес.[8] В контекста на градските площади тези инструменти могат да се използват за идентифициране и оценка на уникалните характеристики и ценности на всяко пространство, за включване на местните общности и заинтересовани страни в процеса на вземане на

6 **Roders, A. P. (2013).** How can urbanization be sustainable? A reflection on the role of the city resources in global sustainable development. *BDC, Bollettino del Centro Calza Bini, 13*(1), 79–90.

7 **Sobhani Sanjbod, H., Hermans, L., Reijnders, D., & Veldpaus, L. (2016).** Captain, where can we find the attributes? *The Historic Environment: Policy & Practice, 7*(2–3), 177–188. https://doi.org/10.1080/17567505.2016.1238099

8 **Ripp, M., & Clifford, J. (2025).** Heritage-based urban development. *Encyclopedia, 5*(2), 82. https://doi.org/10.3390/encyclopedia5020082

решения, за интегриране на площада в по-широката градска среда и за прилагане на устойчиви интервенции, които съчетават опазване и функционално развитие.

Съвременните политики за опазване на градското наследство изискват балансиран, интегриран и адаптивен подход, който отчита както материалните, така и нематериалните елементи, включва разнообразие от участници и инструменти и възприема наследството като активен фактор за устойчиво градско развитие. Градското развитие, основано на културното наследство, предлага именно такава рамка, която може да осигури жизненост на историческите площади на София, осигурявайки тяхното опазване, социализация и устойчиво използване.

4.5 Добри практики зад граница

Комплексният характер на площадите произтича от преплитането на пространствени и социални ценности. Те са едновременно физическото пространство, в което се развива градският живот, но са и носителите на духа на мястото и колективната памет на своите обитатели. Някои техни характеристики представляват изключителна ценност, която следва да бъде съхранена в пълната си автентичност за бъдещите поколения. Други обаче са значими най-вече „тук и сега“ и могат да претърпят промени в обществената оценка в близко бъдеще.

Площади в Списъка на ЮНЕСКО

Анализирани са примери на площади, вписани в Списъка на световното наследство на ЮНЕСКО, както и политики за опазване и регенерация. Анализът на тези добри практики цели да очертае модел, който да бъде адаптиран за българския контекст.

В контекста на площадите тези критерии придобиват специфично измерение. Те са част от градската среда и носят пространствени и социални ценности. Могат да бъдат опазвани като елемент на по-широка градска система или да бъдат разглеждани като културна ценност сами по себе си. Примерите показват различни основания за вписване – от нематериални практики и социални функции, до архитектурни ансамбли и исторически зони.

- Културното пространство на площад Джемаа ел-Фна (Jemaa el-Fna) в Маракеш е признато като сцена на местни традиции и нематериално наследство, макар самият площад да е част от медината, също вписана в

фиг. 8

Площад Джемаа ел-Фна (Jemaa el-Fna), Маракеш, Мароко.

снимка: Michael Heffernan

фиг. 9

Площад Гран Плас (La Grand-Place/Grote Markt), покрит с „цветния килим“ от бегонии през 2024 г., Брюксел, Белгия.

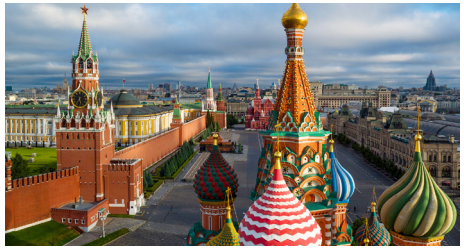
снимка: flowercarpet.brussels

фиг. 10

Площад Пиаца дел Дуомо (Piazza del Duomo) с баптистерия на преден план и катедралата и наклонената кула на заден план, Пиза, Италия.

снимка: Giulia Hetherington

фиг. 11

Червеният площад (Красная площадь), Москва, Русия.

снимка: Alexey Druzhinin

фиг. 12

Площад Джемаа ел-Фна (Jemaa el-Fna), Маракеш, Мароко.

снимка: Michael Heffernan

Списъка, но като материално наследство (**фиг. 8**).

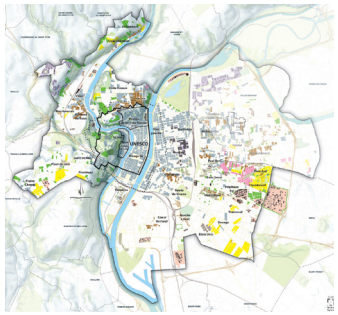
- Площад Гран Плас (Grand-Place) в Брюксел е пример за хармоничен архитектурен ансамбъл от XVII век, допълнен от живи културни практики като фестивала Оммеганг (Ommegang of Brussels) или „Цветния килим“ (**фиг. 9**).
- Площад Пиаца дел Дуомо (Piazza del Duomo) в Пиза обединява група от средновековни архитектурни шедьоври, символ на художествени школи и иновации (**фиг. 10**).
- Червеният площад (Красная площадь) в Москва е включен заедно с Кремъл като място на религиозни сгради, дворци и ключови събития от руската история (**фиг. 11**).
- Историческият център на Сиена в Италия е въплъщение на средновековния град, изграден около Пиаца дел Кампо (Piazza del Campo), замислен като произведение на изкуството, което хармонично се слива с околния пейзаж (**фиг. 12**).

Политики за опазване и регенерация

Политиките за опазване на културното наследство се прилагат на различни управленски нива – местно, национално, европейско, световно. През последните години се наблюдава ясна тенденция към подходи, основани на наследството, които разглеждат културните ценности не само като обект на защита, но и като ресурс за развитие.

Разгледани са четири примера, които илюстрират различни мащаби и инструменти на действие:

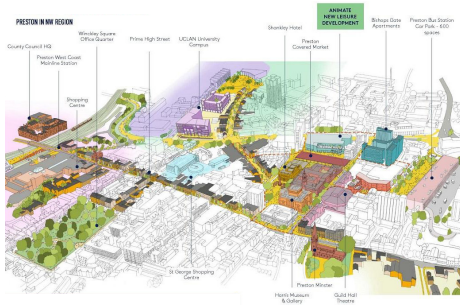
- План за градско развитие на Лион, Франция (Plan Local d'Urbanisme et de l'Habitat – PLU-H) – местен устройствен план и жилищна програма, които определят правилата за градско планиране, развитие и жилищна политика на дадена община. Историческият център на Лион е включен в Списъка на световното наследство на ЮНЕСКО през 1998 г. (**фиг. 13**).
- План за действие за района на градския център на Престън, Англия (Preston City Centre Plan) – стратегически документ, насочващ развитието, обновяването и управлението на централната градска зона до 2026 г. (**фиг. 14**).
- Европейската инициатива ROCK „Регенерация и оптимизация на културното наследство в градовете на знанието и творчеството“ (Regeneration and Optimisation of Cultural heritage in creative and Knowledge Cities) –

фиг. 13

Схема на на историческите квартали от план за градско развитие на Лион – PLU-H.

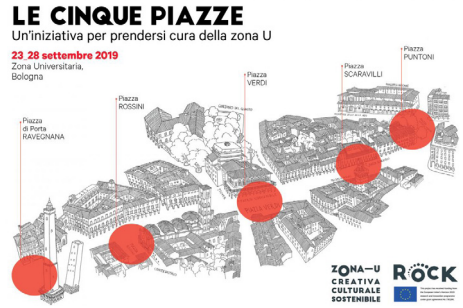
източник: Agence d'Urbanisme de Lyonn

фиг. 14

План за регенерация на квартала Harris Quarter и публичните му пространства.

източник: investprestoncity.com

фиг. 15

„Петте площада" (Le Cinque Piazze) – събитие, посветено на публичните пространства, градското обновяване, популяризирането на културното наследство и неговата достъпност, проведено в университетския район на Болоня, 23–28.09.2019 г.

източник: bologna. rockproject.eu

фиг. 16

Площад Пиаца Росини с временната инсталация „Зелено, моля. Поляната, която не очаквате", септември 2019 г.

снимка: bologna.rockproject.eu

проект по програма „Хоризонт 2020", който използва културното наследство като двигател за устойчиво развитие, иновации и социална кохезия чрез пилотни проекти и обмен на добри практики (**фиг. 15**).

- Регенерацията на площад „Пиаца Росини" в Болоня – пример как временни намеси могат да тестват реакцията на гражданите и да послужат като модел за дългосрочна стратегия. Този опит показва, че интегрираните подходи към градската регенерация, основани на наследството, могат да подкрепят устойчивото развитие, да подобрят качеството на живот и да насърчат активното участие на общностите (**фиг. 16**).

Тези и други примери демонстрират как културното наследство може да бъде интегрирано в политиките за устойчиво планиране и обновяване на градските пространства. Те подчертават, че съгласуването на управлението на наследството с градското развитие изисква специално разработени стратегии, съобразени с уникалния контекст на всеки град. Подходи като ангажиране на общността, сътрудничество в областта на научните изследвания, интегриране на политики и стратегическо градско планиране подпомагат модели на развитие, основано на културното наследство, които съхраняват ценностите му в неговата среда.[9]

4.6 Българският опит

Направен е кратък исторически преглед на дейностите по опазване на урбанистичните ценности в България и са разгледани основните действащи нормативни документи и инструменти за опазване, които могат да бъдат прилагани за опазване на комплексните ценности на площадите и градската среда.

Урбанистичният подход към опазването на културното наследство в България се формира сравнително рано – още през първата половина на XX век, преди да се утвърди на международно ниво. От първите закони след Освобождението до формирането на понятието „старинна градска част" през 30–40-те години се изгражда традиция на интегриране на наследството в градската среда. След 1969 г. е създадена последователна система за идентификация, проектиране и реставрация, а през 70–80-те години се въвеждат зониране и режими за социализация на

9 **UNESCO. (2022).** *Inputs from the UNESCO World Heritage Centre to the UN High Level Political Forum on the SDGs (HLPF).* UNESCO World Heritage Centre.

историческите части. След 1989 г. отслабената координация между устройственото планиране и опазването пораждат натиск върху историческите центрове.

Прегледът на действащата нормативна уредба показва, че съществуващите инструменти осигуряват възможности за териториалноустройствена защита, насочена към съхраняване на морфологичните характеристики на средата. Въпреки това, за значителна част от груповите недвижими културни ценности (ГНКЦ) липсват режими на опазване, което превръща защита в неприложима. Налице е и несъответствие между предписанията на отделните НКЦ, което води до липса на синхрон в процеса на опазване.

Не съществува ефективен инструмент, който да гарантира опазването на връзката между средата и социума – връзка, от съществено значение за поддържането на жизнеността и значимостта на мястото за хората.

Преобладаващата практика на двуизмерно планиране не отчита особеностите на релефа и визуалните връзки, което води до пренебрегване на важни ценности на средата.

На стратегическо ниво се поставя акцент върху интеграцията на наследството в съвременния град, но основният дефицит остава в практическото прилагане и в липсата на координация между правните, устройствените и управленските инструменти.

4.7 Проблеми и решения за опазване на площадите

Съществуващата нормативна уредба предоставя инструменти за опазване на градската среда, но липсата на координация между различните типове защита, непълните режими за културните ценности и двуизмерното планиране водят до неприлагане на потенциала им и до фрагментирано управление, особено в историческия център на София. Площадите страдат от десоциализация, породена от комерсиализация, автомобилен натиск и несъобразени намеси, докато комплексните им ценности остават частично защитени. Решенията включват въвеждане на интегрирания подход „исторически градски пейзаж“, подобряване на междусекторната координация, включване на гражданите в процесите на управление и планиране от началото, разработване на триизмерни инструменти за планиране, както и прилагането на временни намеси за тестване на функционални и социални решения. Допълнителни възможности предлагат Наредбата за градската среда и създаването на план за управление на публичните пространства, които да осигурят устойчиво и контекстуално използване на площадите.

4.8 Модел за опазване чрез управление на промяната

Опазването на площадите е управление на промяната, а не „замразяване“. Необходим е гъвкав, интегриран пакет от инструменти, съчетаващ правна защита, пространствено планиране, културно програмиране и социално управление.

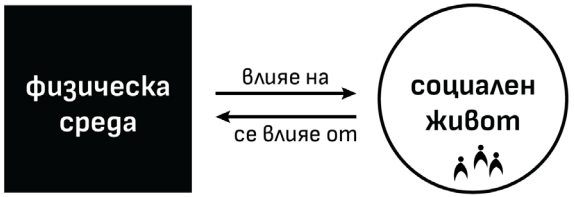
Площадните пространства, като част от „живата“ тъкан на градовете, трябва да живеят заедно с обитателите си, в крак с времето, като непрекъснато обогатяват ценностите и значенията си. За да се осигури такава приемственост, следва към всяко площадно пространство да се подходи контекстуално. Това означава, че при вземане на решения за неговото настояще и бъдеще, преустройство и управление, трябва да се изследват ценностните му характеристики към този момент, както и тяхната неразривна връзка с пространството.

За да бъдат опазени ценностните характеристики на площадите е необходимо да се осигури тяхната жизненост. Настоящият дисертационен труд разработва модел за опазване, който използва съществуващите нормативни актове и инструменти по отношение на опазването на културното наследство, но включва и гъвкави методи и инструменти, както за идентификацията на ценностните характеристики на средата, така и при защитата и управлението ѝ.

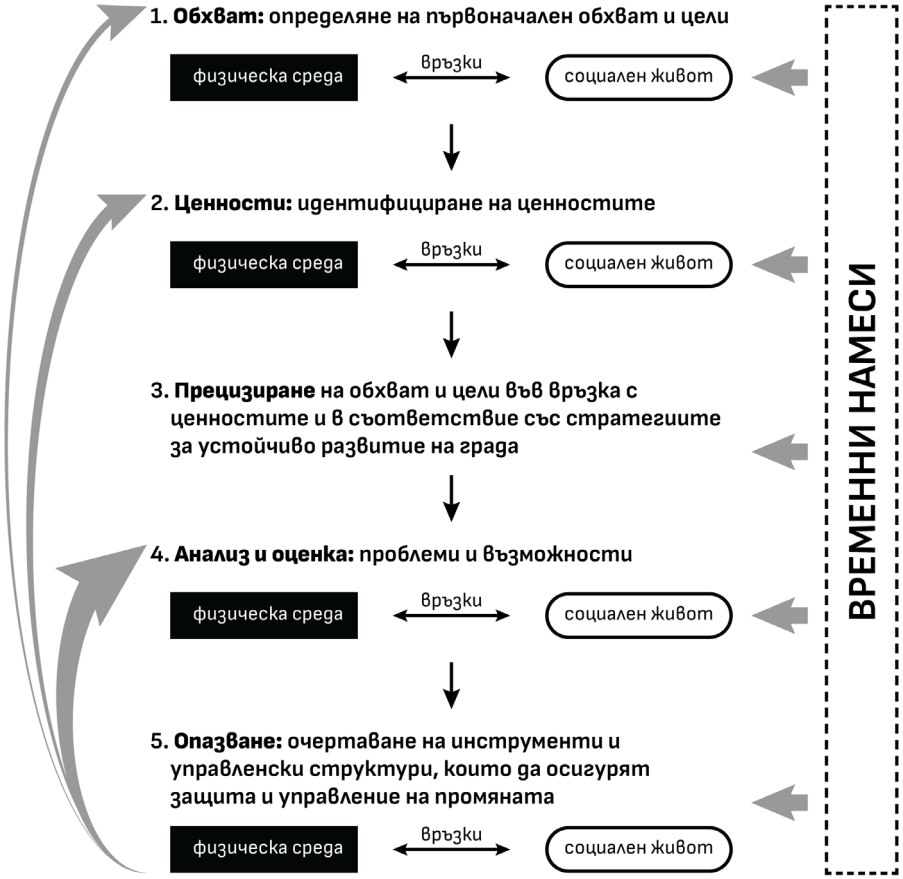
Разработен е модел за опазване на площадите чрез управление на промяната (**фиг. 17**). Моделът разглежда площадите като динамични пространства, чиито материални и нематериални ценности могат да бъдат съхранени, само ако останат жизнени и свързани със съвременните социални процеси. Вместо „замразяване“, моделът предлага контекстуален, цикличен и гъвкав подход, който обединява правни инструменти, пространствено планиране, културно програмиране и активно участие на гражданите. Във фокуса му стои разбирането, че идентичността на площадите се формира от непрекъснатата връзка между физическата среда и социалния живот, а тази връзка трябва да бъде периодично изследвана, прецизирана и управлявана чрез временни намеси, експертни анализи и консенсусно определени цели. Моделът очертава пет ключови стъпки:

1. **Обхват:** определяне на първоначален обхват и цели.
2. **Ценности:** идентификация на ценностите на площада / зоната.
3. **Прецизиране** на обхват и цели.
4. **Анализ и оценка на състоянието:** проблеми и възможности.
5. **Опазване:** очертаване на инструменти и управленски структури за осигуряване на защита и управление на промяната.

Всяка от тях третира едновременно физическата среда, социума и връзките между тях. По време на целият процес се предлага прилагането на временни, обратими намеси, чрез които да се получи пряка обратна връзка от гражданите. Това ще спомогне за създаването на дългосрочна стратегия за опазване и за осъществяването на по-трайни намеси, свързани с жизнеността на площадите. Така опазването се превръща в процес на информирано и адаптивно „управление на промяната“, който гарантира приемственост, устойчивост и автентичност на площадите в съвременния град.

МОДЕЛ ЗА ОПАЗВАНЕ ЧРЕЗ УПРАВЛЕНИЕ НА ПРОМЯНАТА

фиг. 17
Модел за опазване чрез управление на промяната.
схема: арх. Десислава Ковачева

„Не можеш да обикнеш един град, ако нямаш спомени, заровени в него.“

— Марина Тавареш Диаш

05 Историческите площади на София

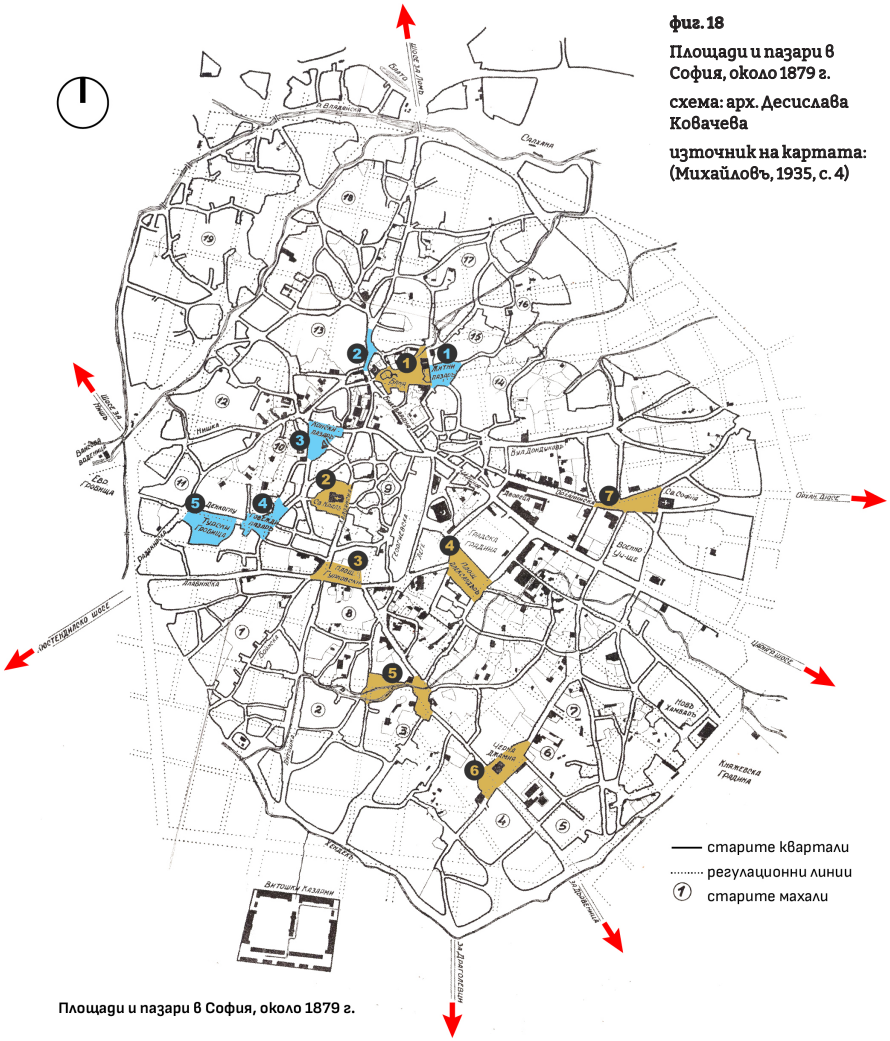
5.1. Изследване на урбанистичната идентичност на София

София притежава богатство от разнообразни пространства и площади. „Плановата и обемно-пространствената структура на София притежават свой оригинален образ, композиция и мащаб. Тази композиция е реализирана с единно пространствено виждане и мислене като оригинална стойност, което се явява културно наследство“. В дисертационния труд са направени изследвания на историческите площади на София в търсене на урбанистичната идентичност на града. Приложени са някои от разгледаните методи за изследване на градската среда. За цялостно разбиране на системата от площади в София обаче трябва да се извършат редица други изследвания от мултидисциплинарен екип.

Разгледани са основни периоди на планиране от Освобождението до днес и са отразени площадните пространства в структурата на града. През 1879 г. се забелязват няколко основни площадни и пазарни пространства (**фиг. 18**). В градоустройствения план от 1879 г. (планът Амадие) се открояват някои значими площади, които съществуват в градската структура и до днес (**фиг. 19**). Този анализ демонстрира стабилност и приемственост в пространствената структура на града, чиито основни елементи запазват местоположението си през различните исторически периоди.

5.2. Идентификация на площадите в историческия център на София

Идентифицирани са площадите и парковете и градините в историческия център на града, дефиниран в рамките на това изследване (**фиг. 20, 21**). В този обхват към 2025 г. са разположени 23 официално наименувани площада (**фиг. 22**), но и редица други пространства, функциониращи като площади или притежаващи потенциал да се превърнат

фиг. 18

Площади и пазари в София, около 1879 г.

схема: арх. Десислава Ковачева

източник на картата: (Михайловъ, 1935, с. 4)

Площади и пазари в София, около 1879 г.

Площади:

1. площад „Баня баши“ (днес площад „Бански“)
2. площад „Свети Крал“ (днес площад „Света Неделя“)
3. площад „Гурковски“ (днес не съществува)
4. площад „Александъръ“ (днес площад „Княз Александър I“, 200 m северно от това място)
5. кафене „Баши мегдан“ (днес северната част на площад „Славейковъ“ и площад „Райко Даскаловъ“
6. пространството около „Черната джамия“ (днес църквата „Свети Седмочисленици“)
7. пространство пред църквата „Света София“

Пазари:

1. „Житни пазар“
2. „Женски пазар“
3. „Конски пазар“
4. „Говежди пазар“
5. „Солни пазар“

фиг. 19

Първият градоустройствен план (планът Амадие), 1879 г.

схема: арх. Десислава Ковачева

източник на плана: nag. sofia.bg

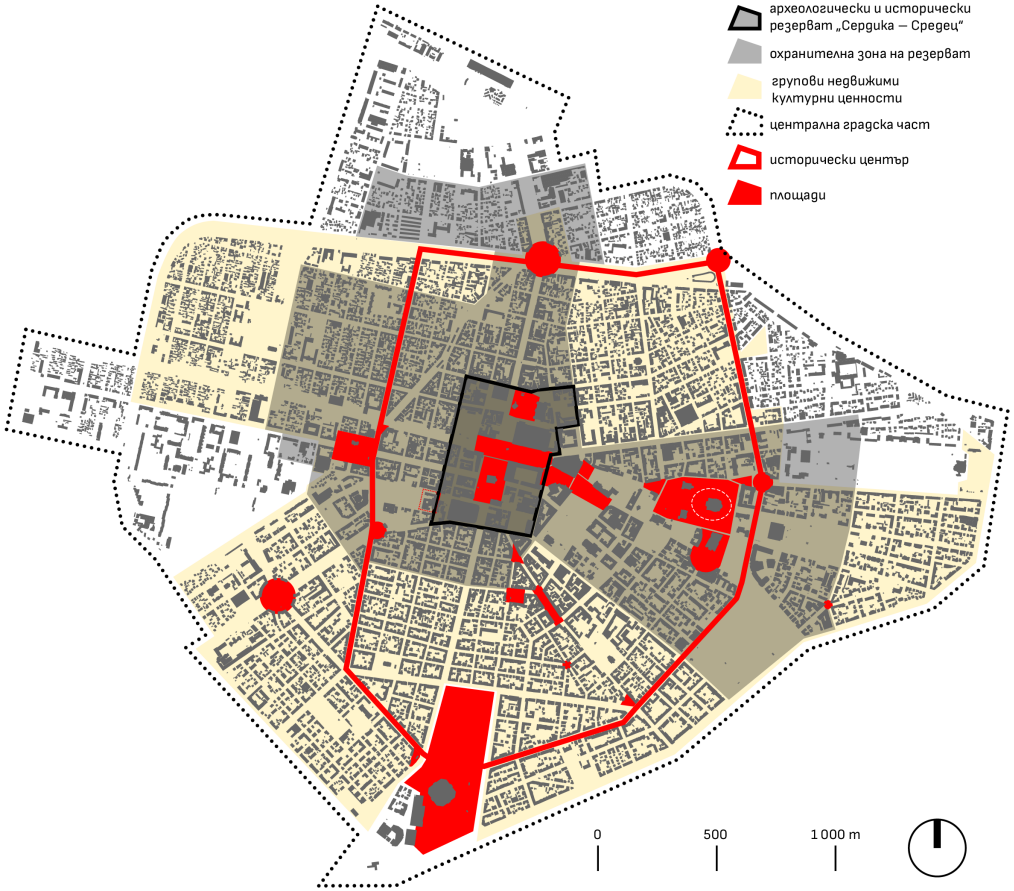
Площадите в първия градоустройствен план (планът Амадие, 1879 г.)

Вътрешни площади за града:

1. площад „Бански“
2. площад „Свети Крал“ (днес площад „Света Неделя“)
3. площад „Александъръ I“ (днес площад „Княз Александър I“ и площад „Желю Желев“)
4. площад „Славейковъ“ заедно с площад „Гарибалди“
5. площад „Черната джамия“ (днес градина „Свети Седмочисленици“)
6. площад „Александър Невски“

Външни площади за града:

7. площад „Лъвов мост“
8. площад „Възраждане“
9. площад „Македония“
10. площад „Орлов мост“

фиг. 20

Централна градска част на София с площади и зони за териториалноустройствена защита – Археологически и исторически резерват „Сердика – Средец“ (режим Ткин-1), охранителни зона на резерват на на АИР „Сердика – Средец“ (режим Ткин-1б), територии на групови недвижими културни ценности (ГНКЦ).

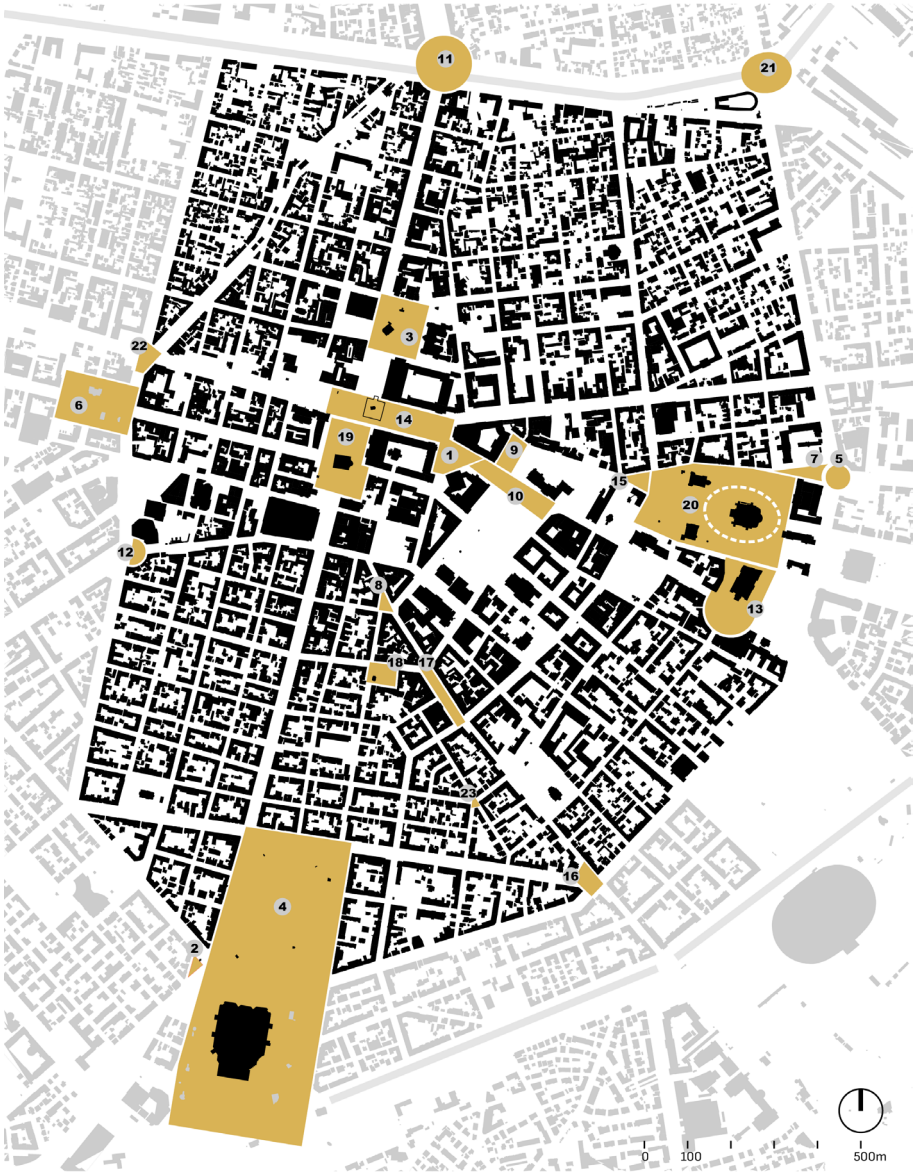
схема: арх. Десислава Ковачева

фиг. 21

Площади и градини в историческия център на София.

схема: арх. Десислава Ковачева

1. пл. „Атанас Буров“
2. пл. „Баба Неделя“
3. пл. „Бански“
4. пл. „България“
5. пл. „Васил Левски“
6. пл. „Възраждане“
7. пл. „Гина Кунчева“
8. пл. „Джузепе Гарибалди“
9. пл. „Желю Желев“
10. пл. „Княз Александър I“
11. пл. „Лъвов мост“
12. пл. „Македония“
13. пл. „Народното събрание“
14. пл. „Независимост“ (Ларгото)
15. пл. „Николай Гяуров“
16. пл. „Патриарх Евтимий“
17. пл. „Петко Р. Славейков“
18. пл. „Райко Даскалов“
19. пл. „Света Неделя“
20. пл. „Свети Александър Невски“
21. пл. „Сточна гара“
22. пл. „Тел Авив-Яфо“
23. пл. „Юрий Буков“ (Малките пет кьошета)

фиг. 22

Площадите в историческия център на София.

схема: арх. Десислава Ковачева

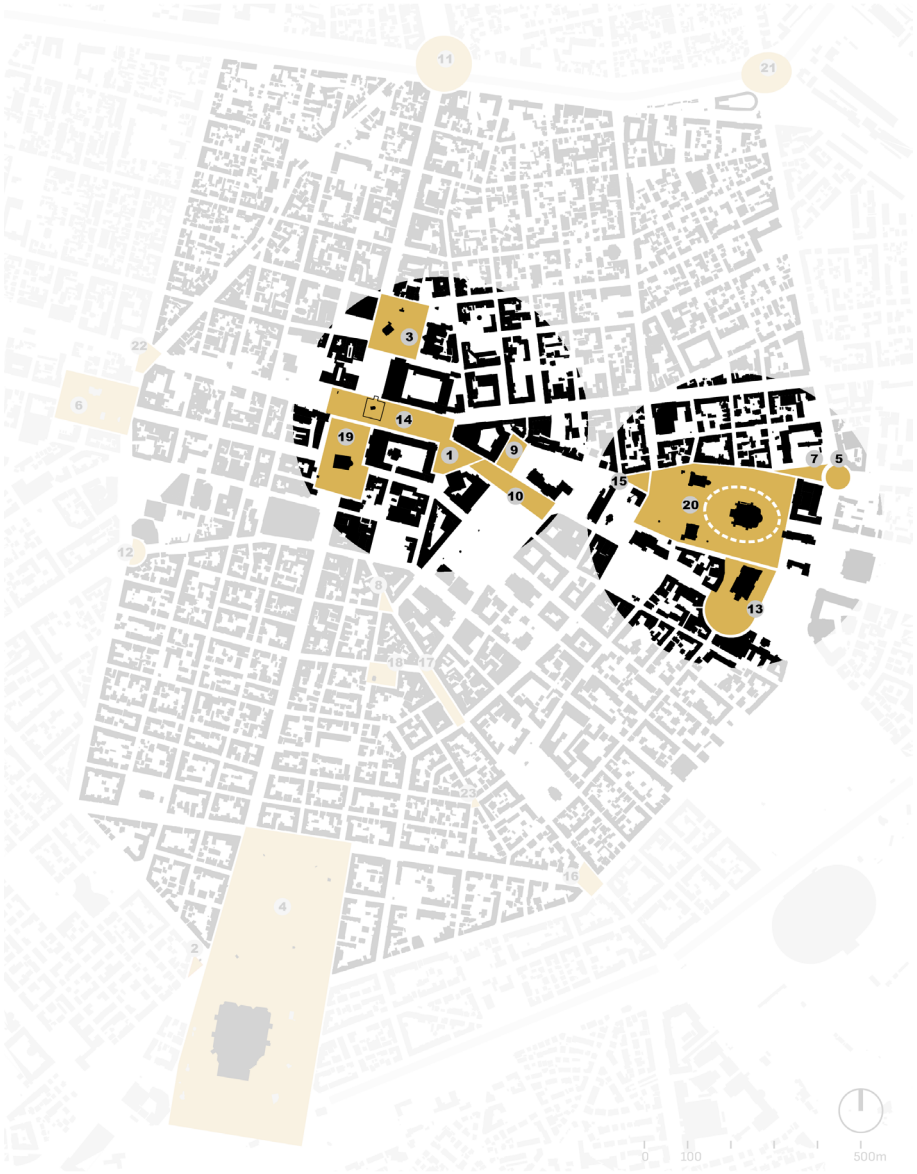

1. пл. „Атанас Буров“
2. пл. „Баба Неделя“
3. пл. „Бански“
4. пл. „България“
5. пл. „Васил Левски“
6. пл. „Възраждане“
7. пл. „Гина Кунчева“
8. пл. „Джузепе Гарибалди“
9. пл. „Желю Желев“
10. пл. „Княз Александър I“
11. пл. „Лъвов мост“
12. пл. „Македония“
13. пл. „Народното събрание“
14. пл. „Независимост“ (Ларгото)
15. пл. „Николай Гяуров“
16. пл. „Патриарх Евтимий“
17. пл. „Петко Р. Славейков“
18. пл. „Райко Даскалов“
19. пл. „Света Неделя“
20. пл. „Свети Александър Невски“
21. пл. „Сточна гара“
22. пл. „Тел Авив-Яфо“
23. пл. „Юрий Буков“ (Малките пет кьошета)

фиг. 23

Площадите в историческия център на София, според хората.

схема: арх. Десислава Ковачева

1. пл. „Атанас Буров“
2. пл. „Баба Неделя“
3. пл. „Бански“
4. пл. „България“
5. пл. „Васил Левски“
6. пл. „Възраждане“
7. пл. „Гина Кунчева“
8. пл. „Джузепе Гарибалди“
9. пл. „Желю Желев“
10. пл. „Княз Александър I“
11. пл. „Лъвов мост“
12. пл. „Македония“
13. пл. „Народното събрание“
14. пл. „Независимост“ (Ларгото)
15. пл. „Николай Гяуров“
16. пл. „Патриарх Евтимий“
17. пл. „Петко Р. Славейков“
18. пл. „Райко Даскалов“
19. пл. „Света Неделя“
20. пл. „Свети Александър Невски“
21. пл. „Сточна гара“
22. пл. „Тел Авив-Яфо“
23. пл. „Юрий Гагарин“ (Малките пет кьошета)

фиг. 24

Системи от свързани площади в София.

схема: арх. Десислава Ковачева

в такива. Проведена е анкета с граждани на София, която показва, че значителна част от тези пространства не присъстват в съзнанието на гражданите, което е следствие от тяхната десоциализация, доминиращ автомобилен трафик и използването на знакови площади като паркинги (**фиг. 23**). Същевременно историческият център разполага с разнообразни площадни пространства, система от „свързани площади“ (**фиг. 24**) и богати на социален живот градини, които частично компенсират липсата на качествени площадни пространства.

Прегледът на защитените територии в историческия център на София разкрива несъответствия в инструментите за защита и пренебрегване на площадните пространства. Въпреки съществуването на отделни инструменти, липсва цялостен и съгласуван подход за защита на площадите като комплексни пространствени, социални и културни системи.

Сред основните проблеми, които се наблюдават за площадите в историческия център на София са (**фиг. 25–28**):

- настоящата функция на повечето от тях е натоварено кръстовище или паркинг;
- превземане и прегражданe на части от площадното пространство;
- десоциализация и загуга на жизненост – площадите не са припознати от хората като места за социално взаимодействие;
- въпреки юридическата защита, която имат, са неглижирани техни ценностни характеристики;
- наличие на знакови сгради, които нямат функция към настоящия момент;
- събитията, които се организират в публичните пространства на София не използват потенциала на площадите и не се съобразяват с ценностите на средата.

5.3. Приложение на модел за опазване чрез управление на промяната за площад „Народно събрание“

За целите на изследването е приложен разработеният модел за опазване чрез управление на промяната. Пълноценното му прилагане изисква участие на мултидисциплинарен екип и ангажиране на широк спектър от заинтересовани

фиг. 25

Площад „Княз Александър I“, София.

През част от площада преминава бул. „Цар Освободител“, а другата част от площада е паркинг.

снимка: арх. Десислава Ковачева

фиг.26

La Casa del Habano Intercontinental Sofia на площад „Народно събрание“, София.

снимка: арх. Десислава Ковачева

фиг. 27

Площад „Княз Александър I“, София.

На 22 септември, центърът на София традиционно се затваря за автомобилно движение. Въпреки това мястото не е припознато от хората и не се използва.

снимка: арх. Десислава Ковачева

фиг. 28

Площад „Гина Кунчева“ и площад „Васил Левски“, София.

Площадите нямат активна периферия и хората не се задържат на тях.

снимка: арх. Десислава Ковачева

страни. В рамките на настоящата работа моделът се прилага единствено през професионалната перспектива на архитекта, за да може да бъде разяснен, без да се претендира за изчерпателност.

Площад „Народно събрание“ е избран като казус за приложението на модела, въз основа на набор от критерии, които доказват неговата значимост и комплексност. Площадът е устойчив в градската структура, притежава многопластови културни ценности и попада в обхвата на различни типове защита — ГНКЦ, охранителни зони, ЕНКЦ. Той съчетава исторически наслоени характеристики и същевременно концентрира типичните за софийските площади проблеми: натоварен трафик, загубена социална функция, фрагментирана пешеходна среда, частни интереси за надстройки и неизползвана основна обществена сграда. Това го превръща в показателен пример за тестване на модела и за изследване на възможностите за възстановяване на жизнеността и идентичността на едно ключово публично пространство в столицата. Резултатите очертаят някои негови ценности характеристики и разкриват комплексните проблеми на публичните пространства в София.

В контекста на съвременния град става все по-необходимо изграждането на последователна и дългосрочна стратегия за управление и използване на публичните пространства, която да осигурява разнообразие от преживявания и да съхранява духа на мястото. Регенерацията на градските площади – като част от културното наследство на София – изисква интегриран подход, който отчита историческите, смисловите, пространствените, социалните и функционалните им ценности. В този смисъл изработването на план за управление на публичните пространства е ключова стъпка към устойчиво развитие. Такъв план следва да съдържа ясни правила за разполагане на временни и постоянни елементи – като маси на заведения, сцени, шатри или павилиони – така че тяхното присъствие да бъде съобразено с контекста, да подчертава качествата на средата и да подкрепя социалните ѝ функции. Той трябва да гарантира баланса между активност и спокойствие, между културно наследство и съвременни нужди, и да насърчава създаването на жизнени, разбираеми и ценностно наситени градски пространства. Само чрез подобна цялостна визия площадите на София могат да бъдат опазени, обживени и припознати като значими места на градската културна памет и обществен живот.

фиг. 29

Площад „Народно събрание“, София.

Аерозаснемане 2024 г.

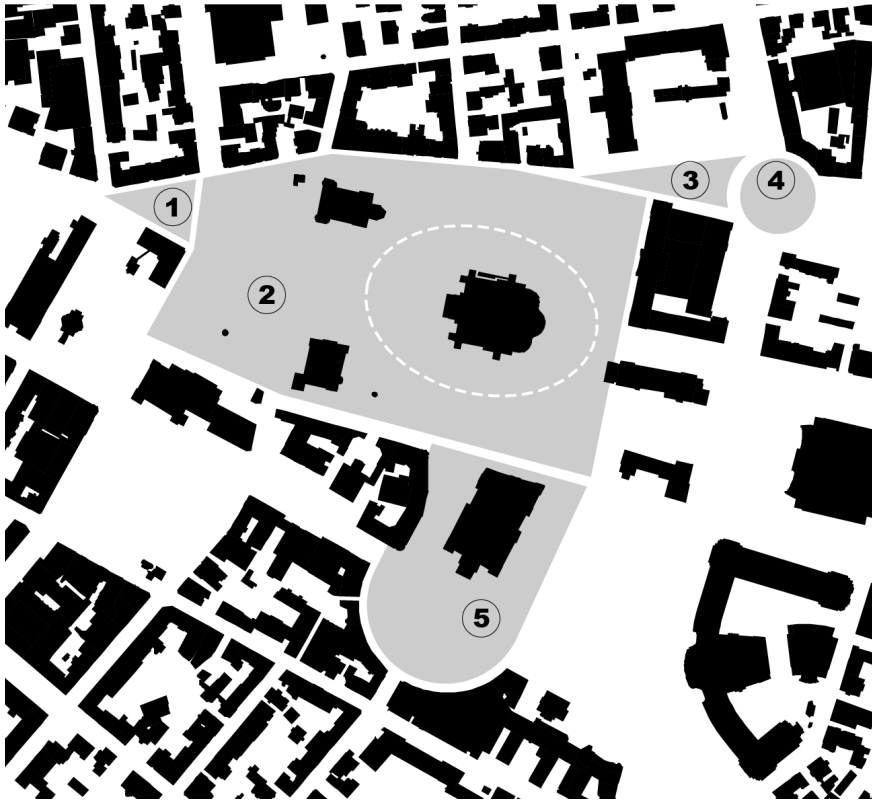
източник: isofmap.bg

фиг. 30

Свързани площади, София:

1 – „Николай Гяуров“
2 – „Александър Невски“
3 – „Гина Кунчева“
4 – „Васил Левски“
5 – „Народно събрание“

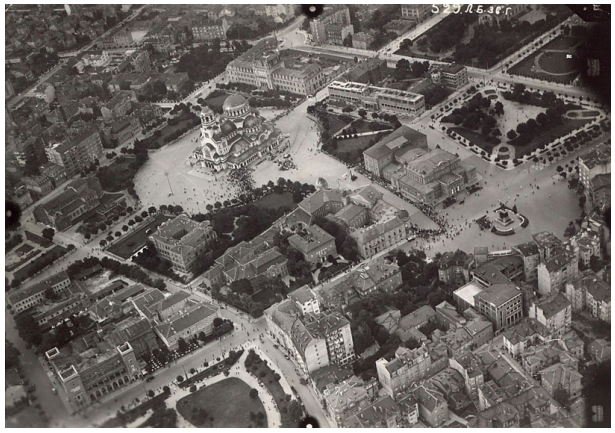
схема: арх. Десислава Ковачева

фиг. 31

Площад „Народно събрание“, фотография, ок. 1936 г.

източник: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Български исторически архив

фиг. 32

Площад „Народно събрание“, изложение на ретро автомобили.

снимка: Етюд-и-те на София

„Градската среда не е само съвкупност от архитектурни форми; тя е животът, който ги оживява и им придава смисъл и предназначение.“

— Кристиан Норберг-Шулц

Заключение

Площадите са основни места за социално взаимодействие. Те представляват физическата среда, където се случва живота. Проявление са на историческото напластяване, традициите и колективната памет на града и изграждат културната идентичност и усещането за място. Площадите се характеризират с пространствени особености и елементи, както и с дейностите, които се случват на тях и значенията, които представляват за хората. Това ги превръща в неизменна част от културното наследство на съвременния град.

Ценностните характеристики на площадите са комплексни и взаимосвързани: материалната форма придобива значение през социалната употреба и културните интерпретации, а нематериалните пластове – символика, идентичност, памет – се укрепват и се „четат“ чрез физическата среда.

През последните десетилетия разбиранията за културното наследство еволюират и то разширява обхвата и съдържанието си. Характеризира с преплитане на културни и природни, осезаеми и неосезаеми ценности във времето и пространството. За наследство днес приемаме цялата културна среда.

Заедно с това съвсем естествено се променят и методите и инструментите за опазване. От интегрирано опазване в световната практика се преминава към активно опазване, което включва всички заинтересовани страни. Съвременните политики за опазване на градското наследство изискват балансиран, интегриран и адаптивен подход, който отчита както материалните, така и нематериалните елементи, включва разнообразие от участници и инструменти и възприема наследството като активен фактор за устойчиво градско развитие. Все повече се прилагат политики за регенерация на историческите

части на градовете, основани на културното наследство. Такива политики могат да осигурят жизненост на историческите площади на София, което да създаде условия за тяхното опазване, социализация и устойчиво използване.

В контекста на съвременния град става все по-необходимо изграждането на последователна и дългосрочна стратегия за управление и използване на публичните пространства, която да осигурява разнообразие от преживявания и да съхранява духа на мястото. Регенерацията на градските площади – като част от културното наследство на София – изисква интегриран подход, който отчита историческите, смисловите, пространствените, социалните и функционалните им ценности. В този смисъл изработването на план за управление на публичните пространства е ключова стъпка към устойчиво развитие. Такъв план следва да съдържа ясни правила за разполагане на временни и постоянни елементи – като маси на заведения, сцени, шатри или павилиони – така че тяхното присъствие да бъде съобразено с контекста, да подчертава качествата на средата и да подкрепя социалните ѝ функции. Той трябва да гарантира баланса между активност и спокойствие, между културно наследство и съвременни нужди, и да насърчава създаването на жизнени, разбираеми и ценностно наситени градски пространства. Само чрез подобна цялостна визия площадите на София могат да бъдат опазени, обживени и припознати като значими места на градската културна памет и обществен живот.

Приноси

Дисертационният труд представлява първо изследване на площадните пространства като част от културното наследство. Той допринася за по-дълбоко разбиране на сложната връзка между културното наследство, градската среда и ангажираността на обществото и предлага насоки, които да подпомогнат политиците и експертите в усилията им за опазване и регенерация на тези безценни активи.

Приносите са научно-теоретични и научно-приложни:

- Изследвани и систематизирани са основополагащи теории за преживяването на градската среда.
- Систематизирани и обогатени са различни класификации на площадите. Предложена е нова класификация на база значение на площада за обществото.
- Изведени са ценностните характеристики на площадите спрямо съвременните представи за културното наследство.
- Анализирани и систематизирани са различни методи и инструменти за изследване на градската среда.
- Идентифицирани са ценностните характеристики на площадите.
- Разработен е модел за опазване чрез управление на промяната.
- Идентифицирани и изследвани са площадите в историческия център на София. Дефинирани са проблемите им днес.
- Приложен е разработения модел за опазване чрез управление на промяната за площад „Народно събрание“.

Перспективи на развитие на темата

Архитектурата е комплексна наука, която има нуждата от мултидисциплинарен подход – още повече когато става дума за площадите и градската среда. Изследванията в тази сфера трудно биха били проведени в изолация, тъй като такъв резултат не би могъл да даде цялостна картина. Различните гледни точки позволяват проблема да бъде разгледан от различна перспектива и да се постигне по-доброто му разбиране и съответно – комплексно решение. За цялостно изследване на градската среда освен архитекти и урбанисти, следва да бъдат включени ландшафти архитекти, антрополози, социолози, психолози, историци, географи и др. Така може да се получи комплексна картина на площадите като част от културното наследство на съвременния град.

Темата може да продължи да се развива с изследвания и разработки в няколко направления:

- Задълбочено изследване на ценностните характеристики на площадите и публичните пространства на София, което да включва различни специалисти;
- Прилагане на методиката и изследваните въпроси върху други елементи на градската среда – улици, паркове, градини, пазари, междублокови пространства и др.
- Разработване на план за управление на дейностите на площадите във връзка с техните ценностите характеристики.

Публикации на автора по темата на дисертационния труд

Ковачева, Д. (2018). Градските площади в историческия център на София днес. *Годишник на УАСГ, 51(1)*, (сс. 91–104), ISSN 2534-9759

Ковачева, Д. (2018). Опазване и устойчиво развитие на културното наследство в съвременния исторически град. *Сборник с доклади на X юбилейна международна научна конференция „Проектиране и строителство на сгради и съоръжения"* (Теория и практика за устойчиво бъдеще), Варна, 20–22 септември 2018 г. (сс. 605–612). ВСУ „Черноризец Храбър", ISSN: 2603-4255

Kovacheva, D., Mugosa, A., & Murtić, A. (2019). Gradić: The heart of Petrovaradin. In G. Tomka, V. Kisić, & L. Veldpaus (Eds.), *DOSSIER: PETROVARADIN. Managing Historic Urban Landscapes* (pp. 94–99). Faculty of sport and tourism; Europa Nostra; Institute for the Protection of Cultural Monuments of the City of Novi Sad, Serbia.

Участия на автора в научни конференции, обучения и семинари, свързани с темата на дисертационния труд

Научни конференции

X юбилейна международна научна конференция „Проектиране и строителство на сгради и съоръжения" (Теория и практика за устойчиво бъдеще), Варна, 20–22 септември 2018 г.

IX международна научна конференция по архитектура и строителство ArCivE 2019, Варна, 31 Май – 02 Юни 2019 г.

VIII научна конференция с международно участие „Съвременни технологии в културно-историческото наследство" Технически университет, София, 2020 г.

Проекти

Теренни проучвания за проект „София – град за хората", София, България, 05.2017 г.

ОП Зелена София , 2018 г.

Визия за София, експерт в направление „Културно наследство", доклад „Идентичност и култура", 2018–2019 г.

i-Portunus – мобилност, подкрепена от програма „Творческа Европа" за професионално развитие, по проект „Социализиране на археологията?" Австрия, Словения, Ирландия, Гърция, 08–11.2021 г.

„Стандарт за настилки в пешеходните пространства на Столична община", Приложение № 8 към Наредба за градската среда, 2022 г.

Culture moves Europe – мобилност, подкрепена от програма „Творческа Европа" за професионално развитие, по проект „Представяне на противоречиво наследство?", Исландия, 08.2024 г.

Обучения

Обучение по Информационна грамотност към Библиотечно-информационния център на УАСГ – „Курс по научна комуникация на английски език (за докторанти)" при проф. д-р Боян Алексиев, Департамент Приложна лингвистика и Физическа култура, Приложна лингвистика, УАСГ, зимен семестър 2015/2016 г.

Обмен по програма ЕРАЗЪМ за докторанти, RWTH Aachen University, Аахен, Германия. 2015–2016.

Допълнителни курсове, по време на обмен за докторанти по програма ЕРАЗЪМ в RWTH Aachen University, Германия:

- Академичен английски език за кандидат-докторанти (за напреднали);
- Представяне на постери и създаване на контакти по време на научна конференция;
- Управление на проекти, Модул 1. Планиране и стартиране на проекти;
- Справяне със стреса в университета и извън него – обучение за международни кандидат-докторанти;
- Академично представяне;
- Добри научни практики;
- Кандидатстване за финансиране на проекти за научни изследвания;
- Управление на научни данни – преглед;
- Академичният интернет – публикуване, създаване на контакти и представяне онлайн;
- Въведение в междукултурното общуване – Разработване на ключови умения за разрешаване на проблеми на международното работно място;

Обучение за гласово представяне;

Онлайн курс – Въведение в техническия английски език.

Летен университет, организиран от Фондация Азия – Европа „Портали към Азия и Европа: Свързаност по суша, море и въздух“, Китай, Русия, Монголия. 14.08–02.09.2016 г.

Международна лятна академия „Управление на исторически градски пейзажи. Случаят Петроварадин“, Нови Сад, Сърбия. 06.08–13.08.2019 г.

Академия „Муза“ – музейна академия за експерти, които работят или се интересуват от развитие на музеите и галериите в България, Благоевград, България. 15.10–22.10.2023 г.

Академия „Муза“ – музейна академия за експерти, които работят или се интересуват от развитие на музеите и галериите в България – второ ниво, Благоевград, България. 17–20.07.2025 г.

В настоящия автореферат са използвани следните шрифтове:

за основния текст е използван шрифт Bitter, при условията на лиценза SIL Open Font License, версия 1.1, 26.02.2007 г.

за схемите е използван шрифт Sofia Sans, при условията на лиценза SIL Open Font License, версия 1.1, 26.02.2007 г.

Изписването на чуждестранни имена на хора, площади, места е транскрипция от езика, на който са оригинално или е използван широко възприет превод. След първото появяване на имената в някои случаи е изписано в скоби името на мястото на съответния език. Изключение правят имена на азбуки, които не използват латиница (например арабски).